

کتاب خلاصة الصرف

مشتمل بر سه فرقه

برای اطفال مکاتب و مدارس جدیده تعلیم

و معلمان را لازمست [illegible]

تالیف جناب آخوند آقای

محمد افضل

دورهٔ اولی

کتاب خلاصة الصرف

بسم الله الرحمن الرحیم

وبه نستعین

مصدر در اصطلاح کلمه را میگویند که در آخر معنی فارسی آن دال و نون یا تا و نون باشد چون ضرب که بمعنی زدن قتل که بمعنی کشتن است وازهمین مصدر بیرون میاید

ماضی گذشته امر فرمودن

مستقبل آینده نهی باز داشتن

اسم فاعل کننده جحد انکار کردن

اسم مفعول کرده شده نفی نیست کردن

استفهام .... طلب فهم کردن

برای هریک ازین نه وجه چهارده صیغه است سوای

دورهٔ اولی

اسم فاعل واسم مفعول که هریک را شش صیغه است واند
این چهارده صیغه سه صیغه برای مغایب مذکر است
وسه صیغه برای مغایبه مؤنث وسه صیغه برای مخاطب
مذکر وسه صیغه برای مخاطبه مؤنث ویک صیغه برای
متکلم وحده ویک صیغه برای متکلم مع الغیر ازاینقرار

فعل ماضی

سه صیغه مغایب مذکر		سه صیغه مغایبه مؤنث	
ضَرَبَ	مفرد	ضَرَبَتْ	مفردة
ضَرَبا	تثنیه	ضَرَبَتا	تثنیه
ضَرَبُوا	جمع	ضَرَبْنَ	جمع

سه صیغه مخاطب مذکر		سه صیغه مخاطبه مؤنث	
ضَرَبْتَ	م	ضَرَبْتِ	م
ضَرَبْتُما	ت	ضَرَبْتُما	ت
ضَرَبْتُمْ	ج	ضَرَبْتُنَّ	ج

دورۂ اُولیٰ

متکلم وحدہ	متکلم مع الغیر
ضَرَبْتُ	ضَرَبْنَا

مُستقبل

سہ صیغہ غائب مذکر		سہ صیغہ غائبہ مؤنث	
یَضْرِبُ	م	تَضْرِبُ	م
یَضْرِبَانِ	ت	تَضْرِبَانِ	ت
یَضْرِبُوْنَ	ج	یَضْرِبْنَ	ج
سہ صیغہ مخاطب مذکر		سہ صیغہ مخاطبہ مؤنث	
تَضْرِبُ	م	تَضْرِبِیْنَ	م
تَضْرِبَانِ	ت	تَضْرِبَانِ	ت
تَضْرِبُوْنَ	ج	تَضْرِبْنَ	ج
متکلم وحدہ		متکلم مع الغیر	
اَضْرِبُ		نَضْرِبُ	

اسم فاعل

سہ صیغہ مذکر	سہ صیغہ مؤنث

نفسِ اوّل

ضارِبٌ	م	ضارِبَةٌ	م
ضارِبانِ	ت	ضارِبَتانِ	ت
ضارِبونَ	ج	ضارِباتٌ	ج

اسمِ مفعول

سه صیغهٔ مذکر		سه صیغهٔ مؤنث	
مَضْرُوبٌ	م	مَضْرُوبَةٌ	م
مَضْرُوبانِ	ت	مَضْرُوبَتانِ	ت
مَضْرُوبونَ	ج	مَضْرُوباتٌ	ج

امر

سه صیغه مغایب المذکر		سه صیغه مغایبه مذکر	
لِيَضْرِبْ	م	لِتَضْرِبْ	م
لِيَضْرِبا	ت	لِتَضْرِبا	ت
لِيَضْرِبُوا	ج	لِيَضْرِبْنَ	ج

دورهٔ اولی

سه صیغهٔ مخاطبهٔ مؤنث		سه صیغهٔ مخاطب مذکر	
اِضْرِبِی	م	اِضْرِبْ	م
اِضْرِبَا	ت	اِضْرِبَا	ت
اِضْرِبْنَ	ج	اِضْرِبُوا	ج
متکلم مع الغیر	لِنَضْرِبْ	متکلم وحده	لِأَضْرِبْ

نهی

سه صیغهٔ مغایبهٔ مؤنث		سه صیغهٔ مغایب مذکر	
لَا تَضْرِبْ	م	لَا يَضْرِبْ	م
لَا تَضْرِبَا	ت	لَا يَضْرِبَا	ت
لَا يَضْرِبْنَ	ج	لَا يَضْرِبُوا	ج

سه صیغهٔ مخاطبهٔ مؤنث		سه صیغهٔ مخاطب مذکر	
لَا تَضْرِبِی	م	لَا تَضْرِبْ	م
لَا تَضْرِبَا	ت	لَا تَضْرِبَا	ت
لَا تَضْرِبْنَ	ج	لَا تَضْرِبُوا	ج

متکلم

دورهٔ اولی

متکلم وحده لا اضرب متکلم مع الغیر لا نضرب

جحد

سه صیغهٔ مغایب مذکر		سه صیغهٔ مغایبهٔ مؤنثه	
لم یضرب	م	لم تضرب	م
لم یضربا	ت	لم تضربا	ت
لم یضربوا	ج	لم یضربن	ج
سه صیغهٔ مخاطب مذکر		سه صیغهٔ مخاطبهٔ مؤنث	
لم تضرب	م	لم تضربی	م
لم تضربا	ت	لم تضربا	ت
لم تضربوا	ج	لم تضربن	ج
متکلم وحده	لم اضرب	متکلم مع الغیر	لم نضرب

نفی

سه صیغهٔ مغایب مذکر		سه صیغهٔ مغایبهٔ مؤنث	
لا یضرب	م	لا تضرب	م

ثمرۂ اولیٰ

لَا یَضْرِبَانِ ت	لَا تَضْرِبَانِ ت
لَا یَضْرِبُوْنَ ج	لَا یَضْرِبْنَ ج
سہ صیغہ مخاطب مذکر	سہ صیغہ مخاطبہ مؤنث
لَا تَضْرِبْ م	لَا تَضْرِبِیْنَ م
لَا تَضْرِبَانِ ت	لَا تَضْرِبَانِ ت
لَا تَضْرِبُوْنَ ج	لَا تَضْرِبْنَ ج
متکلم وحدہ لَا اَضْرِبُ	متکلم مع الغیر لَا نَضْرِبُ

استفہام

سہ صیغہ مغایب مذکر	سہ صیغہ مغایبہ مؤنث
هَلْ یَضْرِبُ م	هَلْ تَضْرِبُ م
هَلْ یَضْرِبَانِ ت	هَلْ تَضْرِبَانِ ت
هَلْ یَضْرِبُوْنَ ج	هَلْ یَضْرِبْنَ ج
سہ صیغہ مخاطب مذکر	سہ صیغہ مخاطبہ مؤنث
هَلْ تَضْرِبُ م	هَلْ تَضْرِبِیْنَ م

هَلْ تَضْرِبَانِ ت هَلْ تَضْرِبَانِ ت

هَلْ تَضْرِبُونَ ج هَلْ تَضْرِبْنَ ج

متکلم وحده مُتکلم مع الغیر

هَلْ أَضْرِبُ هَلْ نَضْرِبُ

دوره ثانیه

ضَرَبَ یعنی زد یک مرد غایب در زمان گذشته

ضَرَبَا یعنی زدند دو مردان غایب در زمان
گذشته الف علامت تثنیه و ضمیر فاعلست

ضَرَبُوا یعنی زدند گروه مردان غایب در زمان
گذشته واو علامت جمع مذکر و ضمیر فاعلست و ضم با از جهت مناسبت واو است

ضَرَبَتْ یعنی زد یک زن غایبه در زمان گذشته و تاء
ساکنه علامت تانیث است و ضمیر فاعل نیست

ضَرَبَتَا یعنی زدند دو زنان غایبه در زمان
گذشته والف علامت تثنیه و ضمیر فاعلست

فقرهٔ ثانیه

ضَرَبْنَ یعنی زدند گروه زنان غایبه در زمان گذشته

و نون علامت جمع مؤنث است و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتَ یعنی زدی تو یک مرد حاضر در زمان گذشته

و تاء مفتوحه علامت مفرد مخاطب مذکر و ضمیر فاعلست

ضَرَبْتُمَا یعنی زدید شما دو مردان حاضر در زمان گذشته

و تما علامت تثنیه مخاطب مذکر و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتُمْ یعنی زدید شما گروه مردان حاضر در زمان

گذشته و تم علامت جمع مذکر مخاطب و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتِ یعنی زدی تو یک زن حاضره در زمان گذشته و تاء

مکسوره علامت مفرده مؤنث حاضره و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتُمَا یعنی زدید شما دو زنان حاضره در زمان گذشته

و تما علامت تثنیه مخاطبهٔ مؤنث و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتُنَّ یعنی زدید شما گروه زنان حاضره در زمان

گذشته و تن علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل است

ضَرَبْتُ یعنی زدم من در زمان گذشته وتاء مضموم علامت متکلم وحده وضمیر فاعل است

ضَرَبْنَا یعنی زدیم ما در زمان گذشته ونا علامت متکلم مع الغیر وضمیر فاعل است

فعل مستقبل

یَضْرِبُ یعنی میزند یکمرد غایب در زمان آینده

یَضْرِبَانِ یعنی میزنند دو مردان غایب در زمان آینده الف علامت تثنیه وضمیر فاعل است ونون علامت رفع است

یَضْرِبُونَ یعنی میزنند گروه مردان غایب در زمان آینده واو علامت جمع مذکر وضمیر فاعلست ونون علامت رفعست

تَضْرِبُ یعنی میزند یکزن غایبه در زمان آینده

تَضْرِبَانِ یعنی میزنند دو زنان غایبه در زمان آینده والف علامت تثنیه وضمیر فاعل ونون عوض رفع است

یَضْرِبْنَ یعنی میزنند گروه زنان غایبه در زمان آینده ونون علامت جمع وضمیر فاعل است

تَضْرِبُ یعنی میزنی تو یکمرد حاضر در زمان اینده و فاعلش
مستتر است که تعبیر میشود از او به (اَنْتَ)

تَضْرِبَانِ یعنی میزنید شما دو مردان حاضر در زمان
اینده والف علامت تثنیه و ضمیر فاعلست و نون علامت رفع است

تَضْرِبُونَ یعنی میزنید شما گروه مردان حاضر در زمان اینده
واو علامت جمع مذکر و ضمیر فاعلست و نون علامت رفع است

تَضْرِبِینَ یعنی میزنی تو یکزن حاضره در زمان اینده یاء
ساکنه علامت واحده مخاطبه مؤنث و ضمیر فاعلست و نون علامت رفع است

تَضْرِبَانِ یعنی میزنید شما دو زنان حاضره در زمان اینده
الف علامت تثنیه و ضمیر فاعل و نون علامت رفع است

تَضْرِبْنَ یعنی میزنید شما گروه زنان حاضره در زمان
اینده و نون علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل است

اَضْرِبُ یعنی میزنم من در زمان اینده و فاعلش همیشه
مستتر است که تعبیر از او به (اَنَا) میشود

نَضْرِبُ یعنی میزنیم ما در زمان آینده و فاعلش همیشه
مستتر است که تعبیر از او به (نَحْنُ) میشود

اسم فاعل

ضَارِبٌ یعنی یک مرد زننده تنوین علامت اسم است
ضَارِبَانِ یعنی دو مردان زننده الف علامت تثنیه نون عوض تنوین است
ضَارِبُونَ یعنی گروه مردان زننده واو علامت جمع
و نون عوض تنوین است
ضَارِبَةٌ یعنی یک زن زننده تنوین علامت اسم است
ضَارِبَتَانِ یعنی دو زنان زننده الف علامت تثنیه و نون عوض تنوین است
ضَارِبَاتٌ یعنی گروه زنان زننده الف و تا علامت جمع مؤنث است

اسم مفعول

مَضْرُوبٌ یعنی یک مرد زده شده تنوین علامت اسم است
مَضْرُوبَانِ یعنی دو مردان زده شده الف علامت
تثنیه و نون عوض تنوین است

دوره ثانیه

مَضْرُوبُونَ یعنی گروه مردان زده شده واو علامت جمع ونون عوض تنوین است

مَضْرُوبَةٌ یعنی یکزن زده شده وتنوین علامت اسمست

مَضْرُوبَتَانِ یعنی دو زنان زده شده الف علامت تثنیه ونون عوض تنوین است

مَضْرُوبَاتٌ یعنی گروه زنان زده شده الف وتا علامت جمع است

امر غائب

لِیَضْرِبْ یعنی باید بزند یکمرد غایب در زمان حال

لِیَضْرِبَا یعنی باید بزنند دو مردان غایب در زمان حال الف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

لِیَضْرِبُوا یعنی باید بزنند گروه مردان غایب در زمان حال واو علامت جمع وضمیر فاعل است

لِتَضْرِبْ یعنی باید بزند یکزن غایبه در زمان حال

لِیَضْرِبَا یعنی باید بزنند دو زنان غایبه در زمان حال

والف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

لیضربن یعنی باید بزنند گروه زنان غایبه در زمان حال
ونون علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل است

امر حاضر

اضرب یعنی بزن تو یکمرد حاضر در زمان حال

اضربا یعنی بزنید شما دو مرد حاضر در زمان
حال والف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

اضربوا یعنی بزنید شما گروه مردان حاضر در
زمان حال واو علامت جمع مذکر وضمیر فاعل است

اضربی یعنی بزن تو یکزن حاضره در زمان حال یاء
ساکنه علامت واحده مخاطبه وضمیر فاعل است

اضربا یعنی بزنید شما دو زنان حاضره در زمان حال
والف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

اضربن یعنی بزنید شما گروه زنان حاضر در زمان

نوعِ ثانیه

حال ونون علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل است

متکلم وحده

لاضرب یعنی بزنم من در زمان حال

متکلم مع الغیر

لنضرب یعنی باید بزنیم ما در زمان حال

واین دو صیغه را امر متکلم گویند

نهی

لایضرب یعنی باید نزند یک مرد غایب در زمان حال یا اینده

لایضربا یعنی باید نزنند دو مردان غایب در زمان

یا اینده الف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

لایضربوا یعنی باید نزنند گروه مردان غایب در این زمان

یا زمان اینده وا و علامت مذکر وضمیر فاعل است

لاتضرب یعنی باید نزند یک زن غایبه در زمان حال یا استقبال

لاتضربا یعنی باید نزنند دو زنان غایبه در زمان حال

یا استقبال

لوحهٔ ثانیه

یا استقبال الف علامت تثنیه وضمیر فاعلست

لا یَضْرِبْنَ یعنی باید نزنند گروه زنان غایبه در زمان

حال یا استقبال نون علامت جمع مؤنث وضمیر فاعل است

لا تَضْرِبْ یعنی باید نزنی تو یک مرد حاضر در زمان حال یا استقبال

لا تَضْرِبَا یعنی باید نزنید شما دو مردان حاضر در زمان حال

یا استقبال والف علامت تثنیه وضمیر فاعل است

لا تَضْرِبُوا یعنی باید نزنید شما گروه مردان حاضر در زمان حال یا استقبال

لا تَضْرِبِي یعنی باید نزنی تو یک زن حاضره در زمان حال یا استقبال

لا تَضْرِبَا یعنی باید نزنید شما دو زنان حاضره در

زمان حال یا اینده

لا تَضْرِبْنَ یعنی باید نزنید شما گروه زنان حاضره در زمان حال یا اینده

لا اَضْرِبْ یعنی باید نزنم من در زمان حال یا استقبال

لا نَضْرِبْ یعنی باید نزنیم ما در زمان حال یا استقبال

جحد

نفی ثانیه

لم یضرب یعنی نزده است یکمرد غایب در زمان گذشته

لم یضربا یعنی نزده اند دو مردان غایب در زمان گذشته

لم یضربوا یعنی نزده اند گروه مردان غایب در زمان گذشته

لم تضرب یعنی نزده است یکزن غایبه در زمان گذشته

لم تضربا یعنی نزده اند دو زنان غایبه در زمان گذشته

لم یضربن یعنی نزده اند گروه زنان غایبه در زمان گذشته

لم تضرب یعنی نزدی تو یکمرد حاضر در زمان گذشته

لم تضربا یعنی نزدید شما دو مردان حاضر در زمان گذشته

لم تضربوا یعنی نزدید شما گروه مردان حاضر در زمان گذشته

لم تضربی یعنی نزدی تو یکزن حاضره در زمان گذشته

لم تضربا یعنی نزدید شما دو زنان حاضره در زمان گذشته

لم تضربن یعنی نزدید شما گروه زنان حاضره در زمان گذشته

لم اضرب یعنی نزده ام من در زمان گذشته

لم نضرب یعنی نزده ایم ما در زمان گذشته

نوع ثانیه

نفی

لا یَضْرِبُ یعنی نمیزند یک مرد غایب در زمان آینده
لا یَضْرِبَانِ یعنی نمیزنند دو مردان غایب در زمان آینده
لا یَضْرِبُونَ یعنی نمیزنند گروه مردان غایب در زمان آینده
لا تَضْرِبُ یعنی نمیزند یک زن غایبه در زمان آینده
لا تَضْرِبَانِ یعنی نمیزنند دو زنان غایبه در زمان آینده
لا یَضْرِبْنَ یعنی نمیزنند گروه زنان غایبه در زمان آینده
لا تَضْرِبُ یعنی نمیزنی تو یک مرد حاضر در زمان آینده
لا تَضْرِبَانِ یعنی نمیزنید شما دو مردان حاضر در زمان آینده
لا تَضْرِبُونَ یعنی نمیزنید شما گروه مردان حاضر در زمان آینده
لا تَضْرِبِینَ یعنی نمیزنی تو یک زن حاضره در زمان آینده
لا تَضْرِبَانِ یعنی نمیزنید شما دو زنان حاضره در زمان آینده
لا تَضْرِبْنَ یعنی نمیزنید شما گروه زنان حاضره در زمان آینده
لا اَضْرِبُ یعنی نمیزنم من در زمان آینده

نوعُ ثانیه

لَا نَضْرِبُ یعنی نمی‌زنیم ما در زمان آینده

اِسْتِفْهَامْ

هَلْ یَضْرِبُ یعنی آیا می‌زند یک مرد غایب در زمان آینده

هَلْ یَضْرِبَانِ یعنی آیا می‌زنند دو مردان غایب در زمان آینده

هَلْ یَضْرِبُونَ یعنی آیا می‌زنند گروه مردان غایب در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبُ یعنی آیا می‌زند یک زن غایبه در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبَانِ یعنی آیا می‌زنند دو زنان غایبه در زمان آینده

هَلْ یَضْرِبْنَ یعنی آیا می‌زنند گروه زنان غایبه در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبُ یعنی آیا می‌زنی تو یک مرد حاضر در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبَانِ یعنی آیا می‌زنید شما دو مردان حاضر در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبُونَ یعنی آیا می‌زنید شما گروه مردان حاضر در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبِینَ یعنی آیا می‌زنی تو یک زن حاضره در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبَانِ یعنی آیا می‌زنید شما دو زنان حاضره در زمان آینده

هَلْ تَضْرِبْنَ یعنی آیا می‌زنید شما گروه زنان حاضره در زمان آینده

دوره ثالثه

هل اَضرِبُ یعنی آیا بزنم من در زمان آینده

هل نَضرِبُ یعنی آیا بزنیم ما در زمان آینده

دوره ثالثه در صرف

درس اول در تعریف علم صرف

بدانکه علم صرف علم بقواعدیست که شناخته میشود بآن احوال

بناهای کلمات لغت عرب از حیثیت صحیح بودن ومعتل بودن

واحوال حروف کلمات از حیثیت اصلی بودن وزاید بودن

درس دوم در انواع کلمات لغت عرب

کلمات لغت عرب بر سه گونه است اِسم وفِعل وحرف

اسم چون رَجُلٌ وعِلمٌ فعل چون ضَرَبَ وخَرَجَ

حرف چون مِن واِلیٰ اسم را سه بنا است ثلاثی یعنی سه

حرفی ورباعی یعنی چهار حرفی وخماسی یعنی پنج حرفی وهر یک از این

بنا دو وجه باشد یکی مجرد یعنی همه حروف وی اصلی باشد

ودیگری مزید فیه یعنی در وی حروف زاید باشد

دوره ثالثه

مبحث سیم در بناهای اسم

اسم ثلاثی مجرد ده صیغه است

فَلْسٌ	پول سیاه	عِنَبٌ	انگور
فَرَسٌ	اسب	اِبِلٌ	شتر
کَتِفٌ	شانه	قُفْلٌ	قفل
عَضُدٌ	بازو	صُرَدٌ	مرغیست
حِبْرٌ	مرکب	عُنُقٌ	گردن

واما دُئِل منقول است از فعل ماضی مجهول

اسم رباعی مجرد پنج صیغه است

جَعْفَرٌ نام شخصی است وبمعنی نهر کوچک هم آمده است

دِرْهَمٌ	پول سفید	بُرْثُنٌ	چنگال شیر
زِبْرِجٌ	زینت نان	قِمَطْرٌ	صندوقچه

ومزید فیه اسم ثلاثی و رباعی بسیار است

اسم خماسی مجرد چهار صیغه است

جعفر بمعنی رود ... امده جعفر ... و در بعضی نسخ آمده است جعفر ... بایم جعفر ... جعفر ... بجعفر ...

دورهٔ ثالثه

سَفَرجَلٌ به جَحْمَرِشٌ پیرزن

قَذَعْمَلٌ شتر قوی قِرْطَعْبٌ چیز کوچک

و مرتبه اسم خماسی مجرد بغایت اندکست

درس چهارم در شناختن حروف اصلی از حروف زواید

میزان در شناختن حروف اصلی از حروف زواید در اسم و فعل ثلاثی ف ع ل پس هر حرفیکه در مقابل یکی ازین حروف ثلثه باشد اصلی بود چون دَخَلَ که بر وزن فَعَلَ است و نَصَرَ که بر وزن فَعَلَ است و هر حرفیکه در مقابل اینها نباشد زاید بود چون نَاصِرٌ و یَطْلُبُ که بر وزن فَاعِلٌ و یَفْعُلُ است پس الف در نَاصِرٌ و یاء در یَطْلُبُ زاید است زیراکه در مقابل فَ و عَ و لَ نیست

و میزان در شناختن حروف اصلی از حروف زواید در اسم و فعل رباعی فَعْلَل است بدو لام چون جَعْفَرٌ [illegible]

امثله اسم خماسی مزید [illegible]

فایده ثالثه

که بر وزن فَعْلَلٌ و فَعْلَلَ است

و در اسم خماسی مزید فیه فَعْلَلٌ به لام است چون سفرجل

که بر وزن فَعْلَلٌ است

و حروف زائده ده است

اَلْیَوْمَ تَنْسَاهُ یعنی امروز فراموش میکنی او را

درس سیم در اقسام فعل

فعل را دو بنا است ثلاثی و رباعی و هر یک را ازین دو بنا

بر دو وجه است مجرد و مزید فیه

فعل ثلاثی مجرد را سه صیغه است. فَعَلَ چون نَصَرَ

و فَعِلَ چون عَلِمَ و فَعُلَ چون شَرُفَ و این هر سه

فعل ماضی است که دلالت میکند بر واقع شدن کاری در

زمان گذشته و هر یک را مضارعی است که دلالت میکند

بر واقع شدن کاری در زمان حال یا آینده

و مضارع فعل سه است یَفْعُلُ و یَفْعِلُ و یَفْعَلُ

دورۀ ثالثه

ومضارع فَعَلَ دو است يَفْعِلُ ويَفْعُلُ ومضارع فَعُلَ يكى است يَفْعُلُ

درس ششم در ابواب افعال ثلاثى مجرد

بنابرانچه گفته شده افعال ثلاثى مجرد را شش باب است

بابِ اوّل فَعَلَ يَفْعُلُ چون نَصَرَ يَنْصُرُ

بابِ دوم فَعَلَ يَفْعِلُ چون ضَرَبَ يَضْرِبُ

بابِ سوم فَعِلَ يَفْعَلُ چون عَلِمَ يَعْلَمُ

واين سه باب را اصول گويند

بابِ چهارم فَعَلَ يَفْعَلُ چون فَتَحَ يَفْتَحُ

بابِ پنجم فَعِلَ يَفْعِلُ چون حَسِبَ يَحْسِبُ

بابِ ششم فَعُلَ يَفْعُلُ چون شَرُفَ يَشْرُفُ

واين سه باب را فروع گويند

بدانكه در باب چهارم شرطست كه عين الفعل يا لام الفعل

باشد از حروف حلق

وحروف حلق شش است همزه و ها و عين وحا و غين وخا چون سَئَلَ يَسْئَلُ و مَنَعَ يَمْنَعُ و اَبَى يَاْبَى كه از باب جهارم آمده وعين الفعل ولام الفعل ان هيچكدام از حروف حلق نيستند شاذ است يعنى نادر وكميابست

درة هفتم در بيان ابواب افعال ثلاثى مزيد فيه

فعل ثلاثى مزيد فيه را دوازده بابست

باب افعال اَفْعَلَ يُفْعِلُ اِفْعَالاً چون اَكْرَمَ يُكْرِمُ اِكْرَامًا اكرام يعنى بزرك داشتن

باب تفعيل فَعَّلَ يُفَعِّلُ تَفْعِيلاً چون صَرَّفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفًا تصريف يعنى كردانيدن

باب مفاعلة فَاعَلَ يُفَاعِلُ مُفَاعَلَةً چون قَاتَلَ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً مقاتله يعنى كارزار كردن

ودر ماضى هر يك از اين سه باب يكحرف امده است

باب افتعال اِفتَعَلَ یَفتَعِلُ اِفتِعالاً چون

اِکتَسَبَ یَکتَسِبُ اِکتِساباً اکتساب یعنی قبول کسب کردن

باب انفعال اِنفَعَلَ یَنفَعِلُ اِنفِعالاً چون

اِنصَرَفَ یَنصَرِفُ اِنصِرافاً انصراف یعنی برگشتن

باب تفعّل تَفَعَّلَ یَتَفَعَّلُ تَفَعُّلاً چون

تَصَرَّفَ یَتَصَرَّفُ تَصَرُّفاً تصرف یعنی گردیدن نا قبول کردانیدن

باب تفاعل تَفاعَلَ یَتَفاعَلُ تَفاعُلاً

تَضارَبَ یَتَضارَبُ تَضارُباً تضارب یعنی یکدیگر را زدن

باب افعلال اِفعَلَّ یَفعَلُّ اِفعِلالاً

اِحمَرَّ یَحمَرُّ اِحمِراراً احمرار یعنی سرخ شدن

و در ماضی هر یک از این پنج باب دو حرف زائد است

باب استفعال اِستَفعَلَ یَستَفعِلُ اِستِفعالاً چون

اِستَخرَجَ یَستَخرِجُ اِستِخراجاً استخراج یعنی طلب بیرون آمدن

باب افعیلال اِفعالَّ یَفعالُّ اِفعِیلالاً چون

فقرهٔ ثالثه

اِشْهَابَّ يَشْهَابُّ اِشْهِيبَابًا اشهيباب يعني سپيد وسفيد شدن

باب اِفْعِوَّال اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ اِفْعِوَّالًا چون

اِجْلَوَّذَ يَجْلَوِّذُ اِجْلِوَّاذًا اجلواذ يعني شتاب رفتن

باب اِفْعِيعَال اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ اِفْعِيعَالًا چون

اِعْشَوْشَبَ يَعْشَوْشِبُ اِعْشِيشَابًا اعشيشاب يعني گياه پيدا كردن

ودر ماضى هريك ازين چهار باب سه حرف زايد است

در هر هشت باب از ابواب افعال رباعي مجرد و مزيد فيه

فعل رباعي مجرد را يك باب است

باب فَعْلَلَة فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ فَعْلَلَةً وفِعْلَالًا چون

دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً ودِحْرَاجًا دحراج يعني غلطانيدن

فعل رباعي مزيد فيه را سه باب است

باب تَفَعْلُل تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ تَفَعْلُلًا چون

تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا تدحرج يعني فرو غلطانيده بودن

ودر ماضى اين باب يك حرف زايد است

باب افعنلال اِفعَنلَلَ یَفعَنلِلُ اِفعِنلالاً چون

اِحرَنجَمَ یَحرَنجِمُ اِحرِنجاماً احرنجام یعنی ازدحام کردن

باب افعِلّال اِفعَلَلَّ یَفعَلِلُّ اِفعِلّالاً چون

اِقشَعَرَّ یَقشَعِرُّ اِقشِعراراً اقشعرار یعنی پشت لرزیدن

ودر ماضی هریک ازین دو باب دو حرف زائد است

درس چهاردهم در شناختن مصدر و اوزان آن

مصدر اسمی است که دلالت کند بر حدوث فعلی بدون

قید زمان و شناخته میشود باینکه در آخر معنی فارسی آن

تا و نون یا دال و نون باشد چنانکه سابقاً دانسته شد

وصیغهٔ مشهور مصادر ثلاثی مجرد سی و چهار است

باین طور

قَتلٌ کشتن فِسقٌ نافرمانی کردن

شُغلٌ بکار پرداختن رَحمَةٌ مهربانی کردن

نِشدَةٌ طلب گمشده کردن کُدرَةٌ تیره شدن

دعوی	بیان کردن	ذکر	یاد کردن
بشرة	بشارت دادن	لسان	ساحر کردن
ختما	نویسد شدن	غفران	آمرزیده شدن
عشا	دیدن کردن	طلب	طلبیدن
خنق	خفه شدن	صغر	کوچک بودن
هدی	هدایت کردن	غلبه	چیره شدن
سرقة	دزدی کردن	ذهاب	رفتن
صبرا	خواهش داشتن	سؤال	پرسیدن
زیادة	بیش شدن	درایة	دانستن
بغایه	طلب کردن	دخول	درآمدن
قبول	قبول کردن	وجیف	دویدن
صهوبة	سرخ شدن	کراهیة	ناپسند داشتن
مدخل	درآمدن	مرجع	برگشتن
مشغا	شتابیدن	محمدة	پسندیده شدن

وابنچهار صیغه آخر را مصدر میمی میگویند و صیغهای

مصادر غیر ثلاثی مجرد در ضمن بابها مذکور شد

مشتقات مصادر

بدانکه فعل ماضی و مضارع و امر و نهی و نفی و جحد و استفهام

و تعجب و اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبهه و صیغهای

مبالغه و اسم تفضیل و اسم آلت و اسم زمان و مکان همه از

مصدر بیرون می‌آیند و احوال هر یک معلوم میشود

درر نهم در بیان فعل ماضی

ماضی فعلی است که دلالت کند بر کردن کاری در زمان

گذشته و فعل ماضی را چهارده صیغه است چون

نَصَرَ نَصَرَا نَصَرُوا	نَصَرَتْ نَصَرَتَا نَصَرْنَ
نَصَرْتَ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُمْ	نَصَرْتِ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُنَّ
نَصَرْتُ	نَصَرْنَا

نَصَرَ صیغه مفرد مذکر غایب است از فعل ماضی و گاهی

فاعل وی ظاهر باشد چون نصر زید وگاهی ضمیر مستتر
باشد چون زید نصر که تعبیر از ان به هو شود
الف در نصرا علامت تثنیه مذکر و ضمیر فاعلست
واو در نصروا علامت جمع مذکر و ضمیر فاعلست و ضمه
از جهت مناسبت واوست
وتا ساکنه در نصرت علامت تانیث است و فاعل وی گاهی ظاهر باشد
مثل نصرت هند وگاهی ضمیر مستتر باشد چون هند نصرت که تعبیر از او به هی شود
والف در نصرتا علامت تثنیه و تا پیش از الف علامت تانیث است
ونون در نصرن علامت جمع مؤنث غایبه و ضمیر فاعلست
وتا مفتوحه در نصرتَ علامت واحد مذکر حاضر و ضمیر فاعلست
وتما در نصرتما گاه علامت تثنیه مذکر حاضر وگاه علامت
تثنیه مؤنث حاضر و ضمیر فاعلست
وتم در نصرتم علامت جمع مذکر حاضر و ضمیر فاعلست
وتا مکسوره در نصرتِ علامت مفرده مؤنث حاضر و ضمیر فاعلست

وَنَصَرْتُنَّ در نصرتن علامت جمع مؤنث حاضره وضمیرِ فاعلست
وتا مضموم در نصرتُ علامت متکلم وحده وضمیر فاعلست
ونا در نصرنا علامت متکلم مع الغیر وضمیر فاعلست وهمچنین در
باقی فعلهای ثلاثی مجرد ومزید فیه ورباعی مجرد ومزید فیه
چون ضَرَبَ ضَرَبَا ضَرَبُوا الی اخره وعَلِمَ عَلِمَا عَلِمُوا الی اخره
وفَتَحَ فَتَحَا فَتَحُوا الی اخره وحَسِبَ حَسِبَا حَسِبُوا الی اخره وحَسُنَ
حَسُنَا حَسُنُوا الی اخره واَکْرَمَ اَکْرَمَا اَکْرَمُوا الخ
وغیر ذلك

درس یازدهم در بنا فعل مضارع

مضارع فعلیست که دلالت کند بر کردن کاری در زمان
حال یا استقبال وصیغه آن حاصل شود باینکه یکی از حروف
اَتَیْنَ در اول فعل ماضی زیاد کنند واخر اورا در مفرد مذکر
غایب ومفرد مؤنث غایبه ومفرد مذکر حاضر ومتکلم وحده ومتکلم
مع الغیر مضموم نمایند چون یَنْصُرُ وتَنْصُرُ واَنْصُرُ و

درس دوره ثالثه

تنصرن و در تثنیه ها الف و نون در آخر در آورند چون ینصران و تنصران و در جمعهای مذکر واو و نون زیاد کنند چون ینصرون و تنصرون و در جمعهای مؤنث نون مفتوحه در آخر زیاد کنند چون ینصرن و تنصرن و در واحده مخاطبه یا و نون زیاد کنند چون تنصرین

متعلقات مضارع

حرف مضارع در تمام بابها مفتوح باشد مگر در چهار باب افعال و تفعیل و مفاعله و فعلله که در این چهار باب مضموم باشد چون یکرم و یصرف و یقاتل و یدحرج

فعل مضارع معلوم در غیر ثلاثی مجرد در تمام بابها ما قبل آخرش مکسور باشد مگر در سه باب باب تفعل چون یتصرف و باب تفاعل چون یتضارب و باب تفعلل چون یتدحرج که در این سه باب مفتوح باشد هرگاه لام مفتوحه در اول مضارع در آید لا اثبت زمانش حال کند

درس دوره ثالثه

چون لینصرنّ واگر سین یا سوف در آید استقبال را باشد

چون سینصرُ و سوف ینصرُ

دانسته شد که حروف مضارع چهار است همزه تا یا نون

همزه از برای متکلم وحده است

و تا از برای مفرد و تثنیه مونث غایبه و شش صیغه مخاطب و مخاطبه است

و یا از برای مفرد و تثنیه و جمع مذکر غایب و جمع مونث غایبه است

و نون از برای متکلم مع الغیر است

درس دوازدهم

در صیغهای فعل مضارع

فعل مضارع نیز چهارده صیغه است چون یَنصُرُ

یَنصُرانِ یَنصُرُونَ تَنصُرُ تَنصُرانِ یَنصُرنَ

تَنصُرُ تَنصُرانِ تَنصُرُونَ تَنصُرِینَ تَنصُرانِ تَنصُرنَ

اَنصُرُ نَنصُرُ

یَنصُرُ صیغه مفرد مذکر غایب است از فعل مضارع

دورهٔ ثالثه

وفاعلش گاه ظاهر باشد چون يَنصُرُ زيدٌ وگاه ضمير مستتر باشد چون زيدٌ نَصَرَ

والف در ينصران علامت تثنيهٔ مذكر وضمير فاعلست ونون علامت رفع است

وواو در يَنصُرُونَ علامت جمع مذكر وفاعل فعل است وضمه از جهت مناسبت او است ونون علامت رفع است

وفاعل تنصر كه صيغهٔ مفرد مؤنث غايبه است نيز گاه ظاهر باشد چون تَنصُرُ هِندٌ وگاه ضمير مستتر باشد چون هِندٌ تَنصُرُ

والف در تنصران علامت تثنيهٔ مؤنث غايبه است ونون علامت رفع

ونون در يَنصُرنَ علامت جمع مؤنث ضمير فاعل است

وفاعل تنصر كه صيغهٔ مفرد مخاطب مذكر است هميشه در او مستتر است كه تعبير او به انت ميشود

والف در تنصران علامت تثنيهٔ مذكر وضمير فاعلست ونون علامت رفعست

وواو در تنصرون علامت جمع مذكر وضمير فاعل است ونون علامت رفع است

ویاء در تنصرین علامت واحده مخاطبه وضمیر فاعل است ونون علامت رفع است
والف در تنصران علامت تثنیه مخاطبه وضمیر فاعل ونون علامت رفعست
ونون در تنصرن علامت جمع مخاطبه وضمیر فاعل است
وفاعل انصر همیشه در روی مستتر است که تعبیر با انا میشود
و در ننصر همیشه نحن مستتر است که فاعلش باشد وهم
چنین است سایر افعال چنانکه در ماضی گفته شد

درس چهاردهم در نواصب

جوازم فعل مضارع

بدانکه چون داخل میشود بر فعل مضارع أَنْ و لَنْ
وکی و اِذَن که اینها را حروف ناصبه گویند منصوب
گردد بعوض پنج صیغه که آخر فعل مضارع مضموم است
ضمه بدل بفتحه میشود و در تثنیه ها وجمعهای مذکر و
واحده مخاطبه نون علامت رفع بنصبی ساقط گردد و نون در جمع
مؤنث بحال خود باشد چون أَنْ یَنْصُرَ

(ان ینصر) اینکه یاری کند
(لن ینصر) هرگز یاری نخواهد کرد
(کی ینصر) تا اینکه یاری کند
(اذن ینصر) آنگاه یاری میکند

اَنْ یَنْصُرَا اَنْ یَنْصُرُوا تا آخر وهکذا البواقی

و چون حرف جازمه یعنی لَمْ و لَمَّا و لام امر ولاءِ نهی

وادوات شرط در اوّل مضارع در آید فعل مضارع

مجزوم شود یعنی در پنج صیغه که آخر مضارع مضموم بود

ساکن شود و در تثنیه ها و جمعهای مذکر و واحده مخاطبه نون

بیفتد و در جمعهای مؤنث تغییری پیدا نشود چون لَمْ یَنْصُرْ

لَمْ یَنْصُرَا لَمْ یَنْصُرُوا تا آخر لَمَّا یَنْصُرْ لَمَّا یَنْصُرَا لَمَّا

یاری نکرد / هرگز یاری نمیکند

لَمَّا یَنْصُرُوا تا آخر و این قسم را جحد خوانند

و لَا یَنْصُرْ لَا یَنْصُرَا لَا یَنْصُرُوا تا آخر و این قسم را نهی گویند

و لام امر بر شش صیغه است مغایب و مغایبه داخل

میشود چون لِیَنْصُرْ لِیَنْصُرَا لِیَنْصُرُوا لِتَنْصُرْ لِتَنْصُرَا لِیَنْصُرْنَ

و اینرا امر غایب خوانند

و بر دو صیغهٔ متکلم نیز داخل شود چون لِاَنْصُرْ

لِنَنْصُرْ و این دو صیغه را امر متکلم خوانند و از ادوات

شرط دو فعل را مجزوم نماید اولرا شرط وثانیرا جزا
گویند چون إن تضرب أضرب یعنی اگر بزنی میزنم

درس چهاردهم در بنا امر حاضر

فعل امر مخاطب را از مضارع مخاطب گیرند وطریقهٔ آن آنست
که تاء مخاطب را از اول فعل مضارع حذف کنند واگر ما بعد
حرف مضارعه متحرک باشد ابتداء باو کنند وحرکت آخر و
نون عوض رفع بوقفی بیفتد ونون جمع مؤنث بحال خود باقی
بماند چون صَرِّفْ صَرِّفَا صَرِّفُوا صَرِّفِي صَرِّفَا
صَرِّفْنَ وضَارِبْ ودَحْرِجْ و
غیره واگر ما بعد حرف مضارعه ساکن باشد چون
ابتداء بساکن متعذر است محتاج بهمزه وصل
شویم اگر ما بعد ساکن مضموم باشد همزه را مضموم
نمائیم وحرکت آخر ونون عوض رفع بوقفی بیفتد چون
أُنْصُرْ أُنْصُرَا أُنْصُرُوا أُنْصُرِي أُنْصُرَا

اُنْصُرْنَ واگر ما بعد ساکن فتحه یا کسره باشد همزه را مکسور کرده میخوانند و آخرا وقف کنند چون اِعْلَمْ اِعْلَمَا اِعْلَمُوا اِعْلَمِی اِعْلَمَا اِعْلَمْنَ و اِضْرِبْ اِضْرِبَا اِضْرِبُوا اِضْرِبِی اِضْرِبَا اِضْرِبْنَ بدانکه

ما و لاء نافیه داخل میشوند بر فعل ماضی و مضارع و تغییری در لفظ نمی دهند چون مَا نَصَرَ وَلَا نَصَرَ وَمَا يَنْصُرُ وَلَا يَنْصُرُ الخ و همزه و هل استفهام نیز داخل میشوند بر فعل ماضی و مضارع و تغییری در لفظ نمیدهند چون أَنَصَرَ وَهَلْ نَصَرَ و أَيَنْصُرُ وَهَلْ يَنْصُرُ الی آخر

درس بیست و هفتم در بیان فعل لازم و متعدی

فعل بر دو نوع باشد لازم و متعدی لازم آنستکه فعل بفاعل تمام شود چون ذَهَبَ زَيْدٌ و متعدی آنستکه فعل بفاعل تمام نشود و مفعول به داشته باشد چون

ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًوا و لازم اینکی از ریشه چیز متعدی
کنند یا بباب افعال یا بباب تفعیل و یا حرف جر درا اول
مفعول بهش در آورند چون اَذْهَبْتُ زَيْدًا و
فَرَّحْتُهُ و ذَهَبْتُ بِهِ

(شاد کردم اورا — بردم اورا)

درس شانزدهم در بنا فعل معلوم و مجهول

فعل بر دو نوع باشد معلوم و مجهول و فعل معلوم ماضی آنست که اول او مفتوح باشد چون نَصَرَ و عَلِمَ و اَكْرَمَ و ضَارَبَ و دَحْرَجَ یا اول متحرک او مفتوح باشد چون اِكْتَسَبَ و اِنْصَرَفَ و اِسْتَخْرَجَ و فعل ماضی مجهول آنست که اول او مضموم و ما قبل آخر او مکسور باشد چون نُصِرَ و اُكْرِمَ یا اول متحرک او مضموم و ما قبل آخرش (مکسور هم) چون اُسْتُخْرِجَ و اُكْتُسِبَ و همزه وصل در مجهول ماضی متابعت می کند اول متحرک را از جهت ضمه و در باب تفعّل و تفاعل و تفعلل

تا و فا مضموم میشود چون تُصُرِّفَ و تُضُورِبَ و تُدُحْرِجَ

و در باب مفاعله و تفاعل و افعلال چون ما قبل الف در مجهول ماضی

مضموم میشود الف منقلب بواو شود و این قاعده در همه جا جاری است چون

قُوتِلَ و تُعُوهِدَ و احْمُورَّ

و فعل مجهول مضارع آنست که حرف مضارعه مضموم و ما قبل

آخرش مفتوح باشد چون يُنْصَرُ و يُكْرَمُ و يُدَحْرَجُ

مجهول امر حاضر همچو امر غايب با لام باشد چون لِيُنْصَرْ لِتُنْصَرْ لِأُنْصَرْ

تا آخر و كذا سائر الافعال بدانكه فعل لازم مجهول آورده

نمیشود مگر وقتیکه متعدی شود بحرف جر مثل ذُهِبَ بِزَيْدٍ

درس هفدهم در بيان نون تأكيد

نون تأكيد ثقيله يعنی مشدده متصل میشود بفعل مضارع

هرگاه در او معنی طلب باشد امر و نهی و در پنج صيغه كه آخر فعل

مضارع مضموم بود ما قبل نون مفتوح شود و در تثنیه ها

نون تثنیه بيفتد و در جمعهای مذكر نون جمع بيفتد

بر التقاء ساکنین شود میان واو جمع و نون چون ضمه باشد
کرد دلالت بر حذف واو کند واو را حذف کنیم و در واحد
مخاطبه نون عوض فعی بیفتد و چون التقاء ساکنین شود
میانه یا و نون چون کسره دلالت بر حذف یا کند یا را حذف
کنند و در جمعهای مونث بجهت فاصله میان نون
جمع مونث و نون تاکید الفی زیاد کنند چنانکه در این
مثالست

و حرکت ضمه مناسب واو است و واو ضمیر جمع است منه

و حرکت کسره مناسب یا است و یا ضمیر است منه

امر غایب موکد بنون تاکید ثقیله لِیَنصُرَنَّ لِیَنصُرَانِّ
لِیَنصُرُنَّ لِتَنصُرَنَّ لِتَنصُرَانِّ لِیَنصُرْنَانِّ

امر حاضر موکد بنون تاکید ثقیله اُنصُرَنَّ اُنصُرَانِّ
اُنصُرُنَّ اُنصُرِنَّ اُنصُرَانِّ اُنصُرْنَانِّ

امر متکلم موکد بنون تاکید ثقیله لِاَنصُرَنَّ لِنَنصُرَنَّ

فعل نهی موکد بنون تاکید ثقیله لَا یَنصُرَنَّ
لَا یَنصُرَانِّ لَا یَنصُرُنَّ الی آخر و نون تاکید

ثقیله

ثقیله همه جا مفتوح باشد مگر در تثنیه ها و جمعهای

مؤنث که مکسور باشد

بدانکه نون تاکید خفیفه یعنی ساکنه متصل شود هر جا که نون

تاکید ثقیله متصل میشد الّا در تثنیه ها و جمعهای مؤنث

مثال امر غایب مؤکد بنون تاکید خفیفه لِيَطْلُبَنْ لِيَطْلُبُنْ لِيَطْلُبِنْ

امر حاضر مؤکد بنون تاکید خفیفه ۲ اُطْلُبَنْ ۲ اُطْلُبُنْ اُطْلُبِنْ

امر متکلم مؤکد بنون تاکید خفیفه لاُطْلُبَنْ لِنَطْلُبَنْ

ما قبل نون تاکید خفیفه مثل ما قبل نون تاکید ثقیله است

وقیاس بکن سایر افعال را

درس هیجدهم در صیغهٔ تعجب

فعل تعجب را دو صیغه است اول ما أَفْعَلَهُ مثل

ما أَحْسَنَ زَيْدًا یعنی چه چیز نیکو کرده است زید را

و دوم أَفْعِلْ بِهِ است مثل أَحْسِنْ بِزَيْدٍ یعنی

عجب است نیکو شدن زید

درس نوزدهم در اسم فاعل وصفۀ مشبهه و صیغهای مبالغه

اسم فاعل دلالت میکند بر کسیکه کننده کاری باشد

اسم فاعل از ثلاثی مجرد بر وزن فاعل آید چون نَاصِرٌ
نَاصِرَانِ نَاصِرُونَ نَصَرَةٌ نُصَّارٌ و نُصَّرٌ
نَاصِرَةٌ نَاصِرَتَانِ نَاصِرَاتٌ و نَوَاصِرُ

و از غیر ثلاثی مجرد بر وزن فعل مستقبل معلوم
آن باب باشد چنانکه میم مضمومه بجای حرف استقبال نهاده
شود و ما قبل آخر مکسور شود اگر مکسور نباشد چون
مُكْرِمٌ و مُسْتَخْرِجٌ و مُتَدَحْرِجٌ

صفت مشبهه ریخته میشود از فعل لازم و دلالت
میکند بر کسیکه قائم باشد باو فعل بر وجه ثبوت و از آن صفه
مشبهه اینست شَرِيفٌ یعنی بزرگوار حَسَنٌ یعنی نیک
جَبَانٌ یعنی ترسنده خَشِنٌ یعنی درشت صَعْبٌ یعنی دشوار

درس دورهٔ ثالثه

حُرّ یعنی آزاد صِفر یعنی خالی ذَلُول یعنی رام شُجاع
یعنی دلیر مَیّت یعنی مرده جُنُب یعنی بیگانه
و فعلهائیکه بمعنی عیب یا رنگ باشد صفتهایشان بر افعل و فعلاء
اید چون اَحمَر و حَمراء و اَحوَر و حَوراء و اَحوَل
و حَولاء و از هر فعلیکه بمعنی سیری و گرسنگی باشد
و سیرابی و تشنگی باشد صفت مشبهه بر وزن فعلان اید
چون جَوعان و شَبعان و عَطشان
و رَیّان

صیغهای مبالغه استعمال میشود از فعل ثلاثی مجرد بمعنی
اسم فاعل بر سبیل مبالغه و تکثیر
اوزان صیغهای مبالغه اینست ضَرّاب و طَلُوب
و عَلّامَة و فَرُوقَة و مِفضال و مِنطیق و مِسعَر
و هُمَزَة و فاروق و شِرّیب و حَذِر

درس بیستم در بنای اسم مفعول و اسم تفضیل

طلوب بسیار طلب کننده / علامه بسیار دانا / فروقه بسیار ترسنده / مفضال بسیار فضل کننده / منطیق بسیار گویا / مسعر بسیار افروزنده جنگ / همزه بسیار عیب کننده / فاروق بسیار جدا کننده / شریب بسیار نوشنده / حذر بسیار ترسنده

اسم مفعول دلالت میکند بر کسیکه فعل برا و واقع شده باشد

اسم مفعول از ثلاثی مجرد بر وزن مفعول آید چون

مَنْصُورٌ مَنْصُورَانِ مَنْصُورُونَ مَنْصُورَةٌ

مَنْصُورَتَانِ مَنْصُورَاتٌ وَمَنَاصِرُ

واز غیر ثلاثی مجرد اسم فاعل اینا باشد الا اینکه

ما قبل اخرش مفتوح شود چون مُكْرَمٌ وَمُدَحْرَجٌ

وَمُنْطَلَقٌ اسم تفضیل دلالت میکند بر اینکه

موصوفا و زیادتی بر غیرش دارد اسم تفضیل از

ثلاثی مجرد بر وزن اَفْعَل آید اَفْضَلُ اَفْضَلَانِ

اَفْضَلُونَ فُضْلَى فُضْلَيَانِ

فُضْلَيَاتٌ

در بیت و یکم در صیغها اسم آلة

اسم آلت از چیزیست که معالجه میکند با و فاعل مفعو

بجهة رسیدن اثر بمفعول اسم آلت را سه صیغه است

مِفْعَال و مِفْعَل و مِفْعَلَةٌ چون مِفْتَحًا
آلت گشودن

و مِخْيَط و مِكْنَسَة
آلت دوختن — آلت روبیدن

فَعْلَة بفتح فا از ثلاثی مجرد برای مره بود چون ضَرَبْتُهُ

ضَرْبَةً یعنی زدم او را یکبار زدن

و فِعْلَة بکسر فا برای هیئت و چگونگی فعل باشد چون جَلَسْتُ

جِلْسَةَ الأَمِيرِ یعنی نشستن نوع نشستن امیر

فُعْلَة بضم فاء برای مقدار باشد چون أَكَلْتُ لُقْمَةً

فُعَالَة برای چیزی باشد که از فعل ساقط شود چون

كُنَاسَة و قُلَامَة
خاک روبه — ریزه ناخن

اسم زمان و مکان و مصدر در فعل ثلاثی مجرد از يَفْعَلُ

و يَفْعُلُ بروزن مَفْعَل آید چون مَشْرَب

و مَقْتَل و از يَفْعِلُ بکسر اسم مکان

و زمان بروزن مَفْعِل آید چون مَجْلِس و مصدر و مصدر

بروزن مَفْعَل آید و در چند کلمه از يَفْعَلُ و يَفْعُلُ

دوره ثالثه

اسم زمان ومکان بروزن مَفعَل آمده است برخلاف
قیاس چون مَطلَع ومَشرِق ومَغرِب ومَسجِد
ومَسقِط ومَنبِت ومَفرِق ومَنسِك ومَجزِر
ودر همه اینها فتح جایز است

واسم مکان وزمان ومصدر میمی از مثال واوی یعنی
نعلیکه فاء الفعلش واو باشد بروزن مفعِل آید چون
مَوعِد ومَوحِل واز ناقص یعنی فعلیکه لام الفعلش
حرف علّه باشد بروزن مفعَل آید چون مَرمَی و
مَرضَی واز غیر ثلاثی مجرد اسم زمان ومکان ومصدر میمی
چون اسم مفعول آن باشد

در بیان انواع افعال

بدانکه فعل بر هفت نوع باشد صحیح مهموز
مضاعف مثال اجوف ناقص لفیف صحیح آنست که در
حروف اصولش همزه وحرف علّه وتضعیف نباشد چنانکه

دبرستوره ثالثه

امثله صحیح در این کتاب دانسته شد

مهموز انستکه یکی از حروف اصولش همزه باشد چون

أَكَلَ وَسَئَلَ وَبَرَءَ

مضاعف بر دو قسمست ثلاثی ورباعی مضاعف ثلاثی

انستکه عین ولام او از یکجنس باشد چون مَدَّ ومضاعف

رباعی انستکه فاء الفعل ولام الفعل اول وهمچنین عین الفعل

ولام الفعل ثانی او از یکجنس باشد چون زَلْزَلَ

وَقَلْقَلَ

مثال انستکه فاء الفعل از حرف علت باشد چون وَعَدَ وَيَسَرَ

اجوف انستکه عین الفعل از حرف علت باشد چون قَالَ وبَاعَ

ناقص انستکه لام الفعل از حرف علت باشد چون دَعَی وَرَمَی

لفیف بر دو قسمست لفیف مفروق ولفیف

مقرون

لفیف مفروق انست که فاء الفعل ولام الفعل او

حرف علت باشد چون وقی

ولفیف مقرون آنست که عین الفعل ولام الفعل او

حرف علت باشد چون طوی وحروف علت سه است واو

یا والفی که منقلب از واو ویا باشد

در بیان تقسیم مهموز

مهموز الفاء از باب نَصَرَ یَنصُرُ الامر فرمودن تمام
صیغهای او مثل صحیح است الا امر حاضر
امر حاضر او مُر تا آخر اصل او مراء اُمرُ بود دو همزه جمع
شده بود اول مضموم وثانی ساکن همزه ثانی قلب بواو شد اومر
شد واگر در کلمه دو همزه جمع شوند اول مفتوح باشد
وثانی ساکن همزه ثانی قلب بالف شود چون آمن که
اصل او أأمن بوده است واگر همزه اول مکسور وثانی
ساکن باشد ثانی قلب شود بیا چون ایمان که اصلش
إئمان است

نه نیز امر حاضر از امر ترکیب شده است که همزه ثانیه را بجهت کثرت استعمال بر غیر قیاس حذف کردند و چون اول کلمه که میم باشد متحرک گشت از همزه وصل مستغنی شدند او را هم حذف کردند مر شد و همچنین است کُلْ و خُذْ

مهموز العین از باب مَنَعَ یَمْنَعُ الزَّأْرُ از کرهٔ ن شیر دربیشه زَأَرَ یَزْأَرُ زَأْرًا و از باب علم یعلم چون زَئِرَ یَزْأَرُ زَأْرًا تمام تصاریفش چون صحیح است

مهموز اللام از باب مَنَعَ یَمْنَعُ الهَنَاءُ گوارا شدن طعام چون هَنَأَ یَهْنَأُ هَنْأً و از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون هَنَأَ یَهْنِئُ چون صحیح است

درس بیست چهارم در مضاعف

مضاعف از باب نَصَرَ یَنْصُرُ المَدُّ کشیدن

ماضی معلوم مَدَّ مَدَّا مَدُّوا اصل مَدَّ مَدَدَ بود اجتماع دو حرف از جنس واحد لازم آمد در یک کلمه از یک جنس

ثقیل بود دال اولرا ساکن کردند ودر ثانی ادغام کردند

مدّ شد وهمچنین است تا مددن ودر مددن وما بعد

چون دال ثانی ساکن بود ادغام ممکن نبود پس بر حال خود

ماندند

مُستقبل معلوم یَمُدُّ یَمُدَّانِ یَمُدُّونَ تا

اخر یَمُدُّ در اصل یمدد بود حرکت دال اولرا بمیم

دادند ودر دال ثانی ادغام کردند یمدّ شد

وهم چنین است باقی صیغها سوای یمددن وتمددن

که در این دو ادغام ممکن نیست چنانکه در ماضی معلوم

گفته شد

ماضی مجهول مُدَّ مُدَّا مُدُّوا تا اخر

مُستقبل مجهول یُمَدُّ یُمَدَّانِ یُمَدُّونَ تا اخر قیاس

معلوم مدّ ودر رد وصیغه مفرد امر غایب مفرد مذکر از امر

حاضر ودو صیغه متکلم از فعل امر چهار وجه جایز است

دورهٔ ثالثه

چون لِيَمُدَّ لِيَمُدَّا لِيَمُدُّوا لِيَمْدُدْنَ ولِتَمُدَّ لِتَمُدَّا لِيَمْدُدْنَ ومُدَّ

مُدِّي مُدَّا امْدُدْنَ وهكذا متكلم وحده ومع الغير

و در باقی صیغها یکوجه جایز است چون لِيَمُدَّا لِيَمُدُّوا

تا آخر ومُدَّا مُدُّوا تا آخر و جواز قیاس است حال

نهی و سه

اسم فاعل مَادٌّ مَادَّانِ مَادُّونَ

اسم مفعول مَمْدُودٌ مَمْدُودَانِ مَمْدُودُونَ تا آخر

مضاعف از سه باب حاصل شده است از باب اول چنانکه گفته

شد از باب دوم چون فَرَّ يَفِرُّ فِرَاراً از باب سوم چون بَرَّ يَبَرُّ

بِرّاً و از این دو باب در مفرد امر غایب اخوات نیسته

وجه جایز نیست بجهت آنکه از جهت موافقت عین الفعل

بود دو وجه مضاعف با عین لِيَفِرَّ لِيَفِرِّ لِيَفِرُّ مثل الّا چون

دَحْرَجَ است در تمام تصاریف

درس بیست و پنجم در مثال واوی

مثال واوی از پنج باب مثال است از باب ثانی چون وَعَدَ یَعِدُ

عِدَةً از باب سیم چون وَجِلَ یَوْجَلُ وَجَلاً از باب چهارم

چون وَضَعَ یَضَعُ وَضْعًا از باب پنجم چون وَرِمَ یَرِمُ وَرَمًا

از باب ششم چون وَجُهَ یَوْجُهُ

مثال واوی از باب دوم الوعد و عدة وعده کردن

عِدَةٌ در اصل وعد بود کسره واو را بعین دادند و

واو را حذف کردند عدة شد

ماضی معلوم وعد تا آخر چون صحیح است بدون تفاوت

مستقبل معلوم یَعِدُ یَعِدَانِ یَعِدُونَ تا آخر یَعِدُ در اصل

یَوْعِدُ بود واو واقع شده بود میان یاء مفتوح و کسره لازم با هم

ثقیل بود واو را انداختند یَعِدُ شد و با تاء و همزه و نون

نیز واو را انداختند برای موافقت باب

امر حاضر عِدْ عِدَا عِدُوا تا آخر مؤکد بنون تاکید ثقیله عِدَنَّ

عِدَانِّ عِدُنَّ تا آخر و نون تاکید خفیفه عِدَنْ عِدُنْ عِدِنْ

دو ابقیاس است سایر قضایا دیگر بر این باب

مجهول مضارع یوعد تا آخر واو مجهول و غیر عود کرد زیرا که کسره

عین ندارد باشد

مثال واوی از باب نیم الوجل ترسیدن ماضی معلوم وَجِلَ

مضارع یَوْجَلُ امر حاضر اِیجَلْ اِیجَلا اِیجَلوا الخ اِیجَلْ در اصل

اِوْجَلْ بود واو ساکن ما قبل مکسور قلب بیا شد اِیجَلْ باشد

مثال واوی از باب چهارم الوضع نهادن ماضی معلوم

وَضَعَ مضارع معلوم یَضَعُ تا آخر یَضَعُ در اصل یَوْضَعُ بود واو را

حذف کردند چنانچه در یعد گفته شد پس کسرهٔ ضاد را بدل

بفتحه کردند بجهت ثقل حرف حلق و همچنین است یَطَأُ و یَبَعُ

و یَقَعُ و یَدَعُ

مثال واوی از باب پنجم الوَرَم آماس کردن ماضی وَرِمَ

چون صحیح است مضارع یَرِمُ مانند یَعِدُ

امر حاضر رِمْ چون عِدْ

مثال واوی از باب ششم وَجُهَ یَوْجُهُ چون صحیح است
بدانکه ماضی یَدَعُ و یَذَرُ استعمال نشده است در
کلام عرب و از حذف فاء الفعل دانسته اند که واوی است
وحذف شد واو از یَدَعُ بجهت آنکه بمعنی یَدِعُ است

درس بیست وششم در مثال یائی

مثال یائی از سه باب استعمال شده است از باب دوم چون
یَسَرَ یَیْسِرُ از باب سوم چون یَنَعَ یَیْنَعُ از باب ششم چون
یَمُنَ یَیْمُنُ
مثال یائی از باب دوم المَیْسِر قمار باختن ماضی معلوم
یَسَرَ مضارع معلوم یَیْسِرُ و هکذا تمام مشتقات مثل
صحیح است مگر مجهول مضارع که گفته میشود یُوسَرُ به
که یاء ثانی بجهت مناسبت ضمه منقلب بواو شود و هم
چنین است باب سوم و ششم

درس بیست هفتم در اجوف واوی

بعکس باب افتاده است
بمعنی الفعل باید
اینهم از باب ملوم
اول از باب ضرب
دوم از باب فتح
سوم از باب کرم
مثال یسر ینع یمن

اجوف واوی از دو باب آمده است از باب اول چون قال
یقول از باب سیم چون خاف یخاف
اجوف واوی از باب اول القول گفتن ماضی معلوم قال قالا
قالوا قالت قالتا قلن الخ قال در اصل قول بود واو
حرف علة متحرک ما قبل مفتوح را قلب بالف کردند
قال شد و همچنین است تا قلن و قلن در اصل قولن
بود واو را قلب بالف کردند قالن شد التقاء ساکنین
شد میان الف و لام الف بالتقاء ساکنین بیفتاد قلن
شد فتحهٔ قاف را بدل بضمه کردند تا دلالت کند
بر اینکه عین الفعل که حذف شده واو است قلن شد
مضارع معلوم یقول یقولان یقولون تا آخر یقول
در اصل یقول بود ضمه بر واو ثقیل بود بما قبل دادند
یقول شد و در یقلن و تقلن واو بالتقاء ساکنین
بیفتاد چنانکه در ماضی معلوم دانسته شد امر حاضر

ثم بدانکه اجوف واوی از دو باب آمده است اول از باب نصر ینصر چون قال یقول و دوم از باب سمع یسمع چون خاف یخاف

قُلْ قُولَا قُولُوا قُولِی قُولَا قُلْنَ قُلْ در اصل تقول بود تا که
حرف مضارع بود از اولش انداختند و حرکت آخر بوقفی
بیفتاد قول شد التقاء ساکنین شد میان واو و لام واو
بالتقاء ساکنین بیفتاد قل شد
مؤکد بنون تاکید ثقیله قُولَنَّ قُولَانِّ قُولُنَّ تا آخر
مؤکد بنون تاکید خفیفه قُولَنْ قُولُنْ قُولِنْ چون ما قبل
نون تاکید حرف صحیح را مفتوح شد التقاء ساکنین زایل شد
واو محذوف عود کرد و همچنین است امر غایب نهی
مجهول ماضی قِیلَ قِیلَا قِیلُوا قِیلَتْ قِیلَتَا قُلْنَ تا آخر
قیل در اصل قُوِلَ بود کسره بر واو ثقیل بود ما قبلش را دهند
بعد از سلب حرکت ما قبل واو ساکن ما قبل مکسور قلب بیا
شد قیل شد و هم چنین است تا قلن
قُلْنَ در اصل قُوِلْنَ بود عمل قیل را کردند قیلن شد
التقاء ساکنین شد میان یا و لام یا را انداختند قلن شد کسره

دورهٔ ثالثه

قاف را بدل کردند بضمه تا دلالت کند براینکه عین
محذوف واو است نه یا قُلنَ شد وهم چنین است تا آخر
صورت معلوم ومجهول ماضی وامر حاضر در جمع مؤنث
یکسان باشد ودر تقدیر مختلف چنانچه دانسته شد
مجهول مضارع یُقال یُقالانِ یُقالُونَ الی آخر یقال
در اصل یُقوَلُ بود واو حرف علة متحرک ما قبلش حرف صحیح
ساکن فتحه واو را بما قبل دادند واو در موضع حرکت بود ما
قبلش مفتوح قلب بالف کردند یقال شد وهم چنین
است حال دیگر الفاظ ودر یُقلنَ وتُقلْنَ الف بسبب
التقاء ساکنین بیفتاد

امر غایب مجهول لِیُقَلْ اسم فاعل قائلٌ قائلان قائلون
تا آخر قائل در اصل قاوِل بود واو واقع شده بود بعد
از الف زائده قلب بهمزه شد قائل شد

اسم مفعول مقول مقولان مقولون الی آخر مقول

دوره ثالثه

دراصل مقوول بود ضمه بر واو ثقیل بود بما قبل دادند

التقاء ساکنین شد میان دو واو یک واو بالتقاء ساکنین

بیفتاد مقول شد نزد بعضی محذوف واو اصلی است

پس وزنش مفول است و پیش بعضی واو زایده افتاد وزنش

مفعل است

در بیان تصریف اجوف واوی از باب سمع

اجوف واوی از باب سمع الخوف ترسیدن ماضی معلوم

خاف خافا خافوا خافت خافتا خفن الخ

خاف دراصل خوف بود واو حرف علة متحرک ما قبل

مفتوح را قلب بالف کردند خاف شد و همین قیاس است

تا خفن و خفن دراصل خوفن بود کسره بر واو ثقیل

بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل واو بالتقاء

ساکنین بیفتاد خفن شد و در اینجا ملاحظه حذف عین

الفعل نشده بلکه ملاحظه باب شده است

مضارع معلوم یخافُ یخافان یخافونَ الخ اعلالش چون
یقال است

ماضی مجهول خیف منه خیف منهما خیف منهم خیف منها
خیف منهما خیف منهن خیف منکَ خیف منکما خیف منکم
خیف منکِ خیف منکما خیف منکن خیف منی خیف منا
اعلالش مثل قیل است

مجهول مضارع یخاف منه الخ اعلالش چون مجهول
یقول است

امر حاضر خَفْ خافا خافوا خافی خافا خَفْنَ موکد بنون
تاکید ثقیله خافَنَّ چنانکه گذشت و همچنین است انواع
اسم فاعل خائف چون قائل اسم مفعول مخوف
چون مقول

در بیان تصریف اجوف یائی

اجوف یائی از دو باب آمده است اذ باب دوم چون

باع یبیع و از باب سیم چون هاب یهاب

اجوف یائی از باب دوم البیع خریدن و فروختن

ماضی معلوم باع باعا باعوا باعت باعتا بعن تا آخر

باع در اصل بیع بود یاء متحرک ما قبل مفتوح را قلب با الف

کردند باع شد و همچنین است تا بعن و در بعن تا آخر

چون فعل باع کردند التقاء ساکنین شد میان الف و عین

الف بالتقاء ساکنین مفقود و فتحه با را بدل کردند بکسره

تا دلالت کند بر یاء محذوف که عین الفعل است

مضارع معلوم یبیع یبیعان یبیعون تا آخر یبیع در

اصل یبیع بود کسره بر یاء ثقیل بود بما قبل دادند یبیع

شد و یبعن و تبعن یا بالتقاء ساکنین افتاد

امر حاضر بع بیعا بیعوا بیعی بیعا بعن مؤکد بنون

تاکید ثقیله بیعن بیعان بیعن الخ مؤکد بنون

تاکید خفیفه بیعن بیعن بیعن امر غایب و نهی

مستعمل شاید است
با اجوف یائی کرده اند
دو باب اصلی
است از اول نوع
باب سیم یبیع
مثل هاب یهاب
دوم از باب
ضرب یضرب
باع یبیع منه

بهمین قیاس است

مجهول ماضی بیع بیعا بیعوا تا آخر بیع در اصل بُیِعَ بود کسره

یاء ثقیل بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل بیع

شد و در بِعنَ و ما بعد بعنا وانکه عمل بیع را کردند التقاء

ساکنین شد میانه یا و عین یا بالتقاء ساکنین بیفتاد بعن شد

و در اینجا بر صورت معلوم و مجهول ماضی و امر حاضر در جمع

مؤنث یکسانست و در تقدیر مختلف

مجهول مضارع یُباع یباعان یُباعون بر قیاس یُقال

اجوف یائی از باب چهارم مثل اجوف واوی از باب سیم است

در صرف سوالات ناقص واوی

ناقص واوی از سه باب آمده است از باب قل چون دعا

یدعو از باب سیم چون رَخِیَ یرخَی از باب ششم

چون رَخُوَ یرخُو

ناقص واوی از باب قل الدعاء والدعوة خوانده

و در اصل یاء بیع بود
با بعد از الف باید
واقع شده بود قلب
همزه شد اسم مفعول
مبیع الخ مبیع در اصل
مبیوع بود ضمه
یاء ثقیل بود بما قبل
دادند التقاء ساکنین
شد میان یا و واو
واو را حذف
کردند مبیع شد
بعد هم مناسبت
ضمه را بکسره
بدل کردند مبیع شد

ماضی معلوم دَعَا دَعَوا دَعَوا دَعَت دَعَتَا دَعَونَ تا آخر

دَعَا در اصل دَعَوَ بود واو حرف علّه متحرک ما قبل

مفتوح را قلب بالف کردند دعا شد

دَعَوا اعلال نمیشود

دَعَوا در اصل دَعَوُوا بود واو را قلب بالف کردند

والف بالتقاء ساکنین بیفتاد دَعَوا شد و همچنین است دَعَتْ

و دَعَتَا زیرا که حرکت تا در دَعَتَا عارضی است بجهت الف

واحد ساکن بوده و اد دَعَونَ تا آخر اعلال نمیشود

مُضارع معلوم یَدعُو یَدعُوانِ یَدعُونَ تا آخر یدعو در

اصل یَدعُوُ بود ضمه بر واو ثقیل بود انداختند یدعو شد

و همین طور است تدعو وادعو و ندعو و تثنیه ها اعلال

نمیشود یَدعُونَ جمع مذکر در اصل یَدعُوُونَ بود ضمه

بر واو ثقیل بود انداختند التقاء ساکنین شد میانه

دو واو واو لام الفعل بالتقاء ساکنین بیفتاد یَدعُونَ

ندرهٔ ثالثه

شد بروزن تَفعُونَ وهمچنین است تدعون جمع مذکر و

جمعهای مؤنث اعلال نمیشوند بروزن تَفعَلنَ وتَفعُلنَ

وتَدعِینَ واحدهٔ مخاطبه دراصل تدعُوِینَ بود کسره

بر واو ثقیل بود بماقبل داد ند بعد از سلب حرکت

ماقبل واو بالتقاء ساکنین بیفتاد تَدعِینَ شد بروزن

تَفعِینَ

امر حاضر اُدعُ اُدعُوا اُدعُوا تا آخر در مفرد

مذکر عوض ضمه لام الفعل بوقف بیفتاد وهمچنین است

امر غایب ونهی چون لِیَدعُ ولا یَدعُ ولم یَدعُ

امر حاضر مؤکد بنون تاکید ثقیله اُدعُونَّ ادعُوانِّ

اُدعُنَّ اُدعِنَّ اُدعُوانِّ اُدعُونانِّ

نون تاکید خفیفه اُدعُونَ اُدعُنْ اُدعِنْ وهمچنین است

امر غایب نهی مجهول ماضی دُعِیَ دُعیا دُعُوا تا آخر دُعِیَ

دراصل دُعِوَ بود واو در طرف واقع شده بود وما

قبلش ضمه نبود قلب بیا شد دُعِیَ شد وهم چنین است دُعِیا
دُعُوا در اصل دُعِوا بود بعداً قلب بیا دُعِیُوا شد
ضمه ربا نقیل بود بما قبل دادند. بعداً زسلب حرکت
او ما قبل التقاء ساکنین شد میان واو ویا یا بالتقاء
ساکنین بیفتاد دُعُوا شد
مجهول مضارع یُدْعیٰ یُدْعَیانِ یُدْعَوْنَ تُدْعیٰ تُدْعَیان
تُدْعَیْنَ تا آخر یدعی در اصل یُدْعَوُ بود واو در مرتبه چهارم
واقع شده بود وما قبلش مضموم نبود قلب بیا شد ویا متحرک ما
قبل مفتوح را قلب با لف کردند یُدْعیٰ شد وهمچنین است تُدْعیٰ
وأُدْعیٰ ونُدْعیٰ یُدْعَیانِ یُدْعَوانِ بود واو قلب بیا شد
یُدْعَیانِ شد وهمچنین است تدعیان یُدْعَوْنَ در
اصل یدعوون بود واو قلب بیا شد یدعیون شد ویاء
قلب بالف شد التقاء ساکنین شد میان الف وواو
الف بالتقاء ساکنین بیفتاد یُدْعَوْنَ شد وهم چنین است

تَدْعُوْنَ

تُدْعَيْنَ در اصل تدعوين بود واو منقلب باشد بدعين شد
وتدعين جمع مؤنث هم همين طور داشت اما تَدْعِيْنَ واحدهٔ مخاطبه
در اصل تَدْعُوِيْن بود واو را قلب بیا کردند و یا را قلب بالف
والف بالتقاء ساکنین بیفتاد تدعين شد بر وزن تَفْعَيْنَ

اِسْم فاعل دَاعٍ دَاعِيَان دَاعُوْنَ دَاعِيَةٌ دَاعِيَتَانِ
دَاعِيَاتٌ ودُعَاةٌ

دَاعٍ در اصل داعِوٌ بود واو در مرتبه چهارم بود وما
قبلش ضمه نبود قلب بيا شد دَاعِيٌ شد ضمه بر یا ثقیل بود
بیفتاد التقاء ساکنین شد میان یا وتنوین یا بالتقاء ساکنین
بیفتاد دَاعٍ شد دَاعِيَانِ در اصل داعوان بود واو
قلب بيا شد داعيان شد دَاعُوْنَ در اصل داعوون بود
واو منقلب بيا شد داعِيُوْن شد ضمه بر یا ثقیل بود دیما قبل دادند
بعد از سلب حرکت ما قبل یا بالتقاء ساکنین بیفتاد داعون شد

داعیة در اصل داعوة بود واو قلب بیا شد داعیة شد

وهمچنین است مادة داع ودواع مانند داع است

اسم مفعول مدعو مدعوان مدعوون تا آخر مدعو در

اصل مدعوو بود دو حرف از یک جنس در یک کلمه جمع

بود واو اول را در ثانی ادغام کردیم مدعو شد وهم

چنین است بواقی

درس سی ویکم ناقص واوی از باب سیم وششم

ناقص واوی از باب سیم الرضا والرضوان خوشنود شدن

ماضی معلوم رضی رضیا رضوا تا آخر ماضی مجهول

رضی رضیا رضوا تا آخر معلوم ومجهول چون دعی

اعلال میشود

مضارع معلوم یرضی یرضیان یرضون تا آخر مضارع مجهول

یرضی یرضیان یرضون الخ اعلال معلوم ومجهول چون یدعی است

درانیجا نیز جمع مؤنث وواحده مخاطبه در صورت موافقند

زمرهٔ ثالثه

و دو تعقیب مختلف چنانکه در تدعین گفته شد

امر حاضر اِرْضَ اِرْضَیا اِرْضَوْا اِرْضَیْ اِرْضَیا اِرْضَیْنَ

مؤکد بنون تاکید ثقیله اِرْضَیَنَّ اِرْضَیانِّ اِرْضَیِنَّ اِرْضَوُنَّ

اِرْضَیانِّ اِرْضَیْنانِّ

نون تاکید خفیفه اِرْضَیَنْ اِرْضَوُنْ اِرْضَیِنْ اِرْضَیَنْ

در اصل اِرْضَ بود مؤکد بنون تاکید ثقیله شد الف محذوف

بود عود کرد و منقلب بیا شد اِرْضَیَنَّ شد اِرْضَوُنَّ در اصل

اِرْضَوْا بود مؤکد بنون تاکید ثقیله التقاء ساکنین شد میان

واو و نون چون ضمه در کلام نبود که دلالت بر حذف واو

کند واو را ضمه دادند اِرْضَوُنَّ شد

اِرْضَیِنَّ اصلش اِرْضَیْ بود مؤکد شد بنون ثقیله التقاء

ساکنین میانهٔ یا و نون کسره نبود که دلالت کند بر حذف

یا یا را کسره دادند اِرْضَیِنَّ شد و بقیه قیاس است

امر حاضر مؤکد بنون خفیفه * و امر غایب و نهی

وغیره از افعال معتل اللام در صورتیکه ما قبل واو و یاء ضمه و کسره نباشد اسم فاعل راضٍ بر قیاس رامٍ اسم مفعول مرضیّ تا آخر

ناقص واوی از باب ششم الرِّخوه سست شدن

ماضی معلوم رَخُوَ رَخُوا تا آخر

مضارع معلوم یَرْخُو یَرْخُوانِ یَرْخُونَ چون یدعو ماضی مجهول رُخِیَ چون دُعِیَ مضارع مجهول یُرْخَی چون یُدْعَی اسم فاعل راخٍ اسم مفعول مرخوّ و هم چنین است سایر تصاریف

درس سی و دوم ناقص یائی از ابواب دوم و سیم و چهارم

ناقص یائی از سه باب مذکور است باب دوم چون رَمَی یَرْمِی باب سیم چون خَشِیَ یَخْشَی از باب چهارم چون رَعَی یَرْعَی

ناقص یائی از باب دوم الرمی تیر انداختن

دفترهٔ ثالثه

ماضی معلوم رَمَی رَمَیَا رَمَوْا تا آخر رَمَی در اصل رَمَیَ بود
یا حرف علة متحرک ما قبل مفتوح را قلب بالف کردند
رَمَی شد بر قیاس دعا ماضی مجهول رُمِيَ رُمِيَا رُمُوا
تا آخر رُمُوا در اصل رُمِيُوا بود ضمه بر یا ثقیل بود
بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل التقاء ساکنین شد
ما بین یا و واو یا بالتقاء ساکنین بیفتاد رُمُوا شد
مُضارع معلوم يَرْمِي يَرْمِيَانِ يَرْمُونَ تَرْمِي تَرْمِيَانِ تَرْمِينَ
تا آخر واحدهٔ مخاطبه مونث وجمع مونث درصورت یکسان است
و در تقدیر مختلف جمع مونث بر اصل خود و واحدهٔ مونث
در اصل تَرْمِيِينَ بود کسره بر یا ثقیل بود حذف کردند التقا
ساکنین میان دو یا یا لام الفعل بالتقاء ساکنین بیفتاد
تَرْمِينَ شد بحذف نون
مضارع مجهول يُرْمَى يُرْمَيَانِ يُرْمَوْنَ بر قیاس يُدْعَى
چون حروف ناصبه در آید گوئی لَنْ يَرْمِيَ لَنْ يَرْمِيَا

لن يرموا امر حاضر ارم ارميا ارموا

مؤكد بنون تاكيد ثقيله ارمينّ ارميانّ ارمنّ ارمنّ

ارميانّ ارمينانّ

نون خفيفه ارمين ارمن ارمن وهكذا امر غايب

ونهى وجحد اسم فاعل رام راميان رامون اسم

مفعول مرمي مرميان مرميون الخ

مرمي در اصل مرموي بود واو و ياء در يك كلمه جمع

شده بود سابق ساكن واو را قلب بيا كردند و ياء را در يا

ادغام كردند مرمي شد بجهة مناسبت يا ضمه را بدل

بكسر كردند مرمي شد وكذا البواقي

ناقص يائي از باب سيم الخشية والخشي ترسيدن

ماضي معلوم خشي خشيا خشوا مضارع يخشي يخشيان يخشون

تا آخر در ناقص يائي چون رضي يرضي است بعد از قلب واو بيا

ناقص يائي از باب چهارم الرعي چريدن وخوانيدن ماضي معلوم

رعی چون یری مضارع معلوم رعی چون یخشی امر حاضر ارع اسم فاعل راع اسم مفعول مرعی وحکم نون تاکید درین باب مانند باب یرضی است

بدانکه واجب است حذف همزه از فعل مضارع رای چون یری یریان یرون الخ یری اصلش یرای بود حرکت همزه را بما قبل دادند وهمزه را از جهت تخفیف کثرت استعمال حذف کردند یری شد یا را قلب بالف کردند یری شد وهمچنین است بواقی

امر حاضر ارء بر قیاس ارع وبر تقدیر حذف گفته میشود (ر) ودر حالت وقف ها با ومتصل میشود وگفته شود (ره)

اسم فاعل راء بر قیاس راع اسم مفعول مرعی چون مرئی ودر باب افعال گفته شود اری یری ارائة فهو مرء وذاک مری امر حاضر ار وهکذا البواقی بحذف همزه چنانکه در مجرد گفته شد

درس بیست ششم در لفیف مفروق

لفیف مفروق از سه باب آمده است از باب دوم مثل وقی یقی

از باب سیم چون وَجِیَ یَوجَیٰ از باب پنجم چون وَلِیَ یَلِی

لفیف مفروق از باب دوم الوقی نگاه داشتن ماضی

معلوم وَقِیَ بر قیاس رَمَیَ مضارع معلوم یَقِیْ تا آخر

یَقِی در اصل یَوقِیُ بود واو را انداختند چنانچه در یعد گفته

شد و یا را ساکن کردند چنانکه در یرمی گفته شد

امر حاضر قِ قِیا قُوا قِی قِیا قِینَ و همچنین است امر غایب

و نهی و جحد اسم فاعل واقٍ واقیانِ واقونَ تا آخر چون

رامٍ اسم مفعول مَوقِیٌّ چون مَرمِیٌّ

لفیف مقرون از باب سیم الوَجی سوده شدن سم

ستوران ماضی معلوم وَجِیَ مضارع معلوم یَوجَیٰ

ماضی مجهول وُجِیَ مضارع مجهول یُوجَیٰ چون رَضِیَ یَرضَیٰ

امر حاضر اِیجَ اِیجَیا اِیجَوا تا آخر اِیجَ در اصل اِوجَ بود

واو ساکن ماقبل مکسور را قلب بیا کردند ایج شد

و همچنین است تا آخر نون تاکید ثقیله اِیجَیَنَّ مانند

ازضَربَ وهمچنین است سائر منصرفات

لفیف مفروق از باب پنجم الوَلی دوست داشتن

ماضی معلوم وَلِیَ چون رَضِیَ مضارع معلوم یلی چون یفی

امر حاضر لِ چون قِ باقی بهمین قیاس است

درس سی و چهارم در لفیف مقرون

لفیف مقرون از دو باب آمده است از باب دوّم چون

شَوَی یَشوِی شَیًّا در تمام تصاریف چون رمی یرمی است

الشّی یعنی بریان کردن در اصل الشوی بوده است

واو و یا در یک کلمه جمع شده بودند سابق ساکن واو را

قلب بیا کردند و یا را در یا ادغام کردند الشیّ شد

از باب سیم الطوی گرسنه شدن ماضی معلوم طَوِیَ

چون رَضِیَ مضارع یطوی چون یرضی وهم چنین است

بقوابی

درس سی و پنجم در معانی ابواب

ثلاثی مجرد

بدانکه باب اول و دوم و چهارم از ابواب ثلاثی مجرد در معانی بسیار استعمال میشوند که از بسیاری ضبط انها مستغنی است و باب سیم و پنجم استعمال میشوند اغلب در مرضها و اندوهها و ضد این دو چون سَقِمَ و مَرِضَ و حَزِنَ و فَرِحَ و در غیر این دو معنی نیز استعمال میشوند مثل شَرِبَ و عَلِمَ و از رنگها نیز از این باب میاید چون اَدِمَ و سَمِرَ و از عیوب میاید چون عَجِفَ

و باب ششم استعمال میشود در فعلهای طبایع و نحو آنها چون حَسُنَ قَبُحَ کَبُرَ و از اینجهت این باب همیشه لازم استعمال میشود

درس سی و ششم در معانی ابواب
ثلاثی مزید فیه معانی باب افعال

غالب باب افعال از برای متعدی ساختن ثلاثی مجرد است

چون أجلستُ زیدًا وگاه از برای تعرض آید چون
أبعتُ الفرسَ یعنی بمعرض بیع در آوردم فرس را
وگاه از برای گردیدن آید چون أغدّ البعیر یعنی
گردید شتر صاحب غده و آن زهی قبیل است أحصدَ الزرعُ
یعنی گردید زراعت صاحب استحقاق درو کردن
وگاه بمعنی یافتن چیزی بر صفتی آید چون أبخلتُ زیدًا یعنی
یافتم او را بخیل
وگاه بمعنی سلب آید چون أعجمتُ الکتابَ یعنی برطرف کردم عجم
کتاب را و بمعنی ثلاثی مجرد نیز آید چون قد أفلح المؤمنون یعنی
رستگار شدند ایمان آورندگان
باب افعال از صحیح أکرمَ یُکرِمُ إکرامًا یُکرِمُ در اصل
یُأکرِمُ بود همزه را انداختند نیز اگر در أُکرِمُ متکلم وحده
دو همزه جمع شده بود یکی را بسبب ثقل انداختند و در باقی
الفاظ نیز انداختند بجهت طرد باب

امر حاضر از باب را از اصل مستقبل گیرند تا اگر جزم باشد

و گویند اکرم تا آخر و اسم فاعل و اسم مفعول باقی مزید ثلاثی

بهمین قیاس است

مثال واوی از باب افعال الایعاد ترسانیدن اصلش اوعاد

بود واو ساکن ما قبل مکسور قلب بیا شد ایعاد شد

اَوْعَدَ یُوْعِدُ اَوْعِدْ مُوْعِدٌ مُوْعَدٌ و هکذا

مثال یائی الایسار توانگر شدن ماضی اَیْسَرَ مضارع

یُوسِرُ در اصل یُیْسِرُ بود یا بجهت مناسبت ضمه بدل بواو

شد یُوسِرُ شد امر حاضر اَیْسِرْ اسم فاعل مُوسِرٌ

اسم مفعول مُوسَرٌ بر قیاس یُوسَرُ مضارع

اجوف واوی الاقامه بپا داشتن اقامه در اصل اِقْوام

بود فتحه واو را نقل کردند بما قبل واو و در اصل متحرک

ما قبل مفتوح قلب بالف کردند التقاء ساکنین شد الف

بالتقاء ساکنین بیفتاد اقامه شد عوض محذوف

تاء مصدر دیگر در اخرش زیاد کردیم اقامة شد

ماضی اقامَ تا اخر اقامَ در اصل اَقوَمَ بود فتحه واو را بما

قبل دادند واو در موضع حرکت بود ما قبلش مفتوح

قلب بالف کردند اقامَ شد ودر اَقَمنَ تا اخر الف بر

التقاء ساکنین بیفتاد

ماضی مجهول اُقیمَ تا اخر اُقیمَ در اصل اُقوِمَ بود کسره

واو را بما قبل دادند واو را منقلب بیا کردند اُقیمَ شد

ودر اُقِمنَ تا اخر یا بالتقاء ساکنین بیفتاد

مضارع معلوم یُقیمُ تا اخر یُقیمُ در اصل یُقوِمُ بود کسره

واو را بما قبل دادند واو بجهت کسرهٔ ما قبل قلب بیا شد یُقیمُ

شد ودر یُقِمنَ و تُقِمنَ یا بالتقاء ساکنین بیفتاد

مضارع مجهول یُقامُ در اصل یُقوَمُ بود فتحه واو را بما قبل

دادند واو را قلب بالف کردند یُقامُ شد ودر یُقَمنَ و تُقَمنَ

الف بالتقاء ساکنین بیفتاد امر حاضر اَقِم اَقیما اَقیموا

نونِ تاکید ثقیله اقیمَنّ اقیمانِّ اقیمُنَّ نون تاکید
خفیفه اقیمَنْ اقیمُنْ اقیمِنْ اسم فاعل مُقیمٌ بر قیاس
مُقیمٌ اسم مفعول مُقام بر قیاس مُقام
اجوف یائی الاِطارَة پرانیدن اَطارَ یُطیرُ اَطِر لا
تُطِر مُطیرٌ مُطارٌ
ناقص واوی الاِرضاء خوشنود شدن کردانیدن
اصل اِرضاو ارضاءٌ واو چون بعد از الف زائده واقع شد
بود قلب بالف کرده بدل ارضاء شد ارضیٰ یُرضی اَرضِ
لا تُرضِ مُرضٍ مُرضیً و همچنین است لفیف مفروق
و مقرون چون الایجاء سوده کردن سم ستور را ن
والاهواء قصد کردن
مضاعف الاحباب دوست داشتن اَحَبَّ یُحِبُّ مُحِبٌّ
مُحَبٌّ اَحِبَّ اَحِبِّ اَحبِب

مهموز الفاء الایمان بگرویدن آمَنَ یُؤمِنُ آمِن مُؤمِنٌ

مُؤمن دو مهموز الفاء از مجرد اعلال شد معلوم شد

درس سی و هفتم در معانی باب تفعیل

باب تفعیل از برای تعدیه ثلاثی مجرد است نحو فَرَّحَ زَیدٌ

عَمرًا و از برای تکثیر نیز آید چون قَتَّمَ و کَثَّرَ

و از برای سلب نیز آید نحو جَلَّدَ الجَبَرُ یعنی بر طرف کرد پوست

شتر را

و بمعنی نسبتا یی چون جَهَّلَ زَیدٌ عَمرًا یعنی نسبت داد

زید عمرو را بنادانی

و از برای تشبیه نیز آید مثل قَوَّسَ الشیخُ یعنی مانند کمان شد

شیخ از پیری و هَلَّلَ البَعیرُ یعنی مانند هلال شد از لاغری مصدر

این باب تفعیل معتل الآخر و تفعله آید چون تزکیه و تردیه

درس سی و هشتم در معانی باب مُفاعلة

باب مفاعله این باب از برای مشارکت است یعنی دو نفر

یا بیشتر در کاری مشارکت داشته باشند که هر یک

با دیگری ازکند که دیگری با ان چنین کند لکن ابتداء
کننده بفعل هذا زفعل ذکر میشود چون ضارب
زید عمروا

وگاه بمعنی ثلاثی استعمال میشود چون قاتلهم الله یعنی
کشت ایشانرا خدا

واز برای مبالغه نیز استعمال شود نحو ماجد زید عمروا
یعنی غلبه کرد زید بر عمرو در بزرگواری

ومصدر این باب بروزن مفاعلة اید وبروزن فعال
فیعال نیز اید چون مقاتلة وقتالا وقیتالا

مصاخبة المخائبر والمخابات با یکدیگر درشتی کردن تخاطب یخاطب
مجهولش خوطب یخاطب اسم فاعل ومفعول مخاطب معلوم
ومجهول مضارع بر یکصورت شده وبتقدیر مختلف میشود
اسم فاعل ومفعول

دوم ثلاثی مزید فیه باب افعال

باب افتعال بیاید از برای مطاوعهٔ فعل ومطاوعه یعنی قبول کردن وامتناع نمودن چون جمع زیدٌ المالَ فاجتمع وبمعنی تفاعل نیز آید چون اختصم زیدٌ وعمروٌ وبمعنی فعل باشد چون اجتذب که بمعنی جذب است وبمعنی کوشش واضطراب نیز آید چون (وعلیها ما اکتسبت)

مثال واوی الاتّهاب قبول هبه کردن اصلش اوتهاب واو را قلب بتا کردند وتا را در تا ادغام کردند اتّهاب شد وهمچنین است یای منصرفه در گاه باشد که گویند ایتعاد بقلب واو بیا ودر مثال یائی گویند اتسار وایتسار وهمچنین است در یای قضا وبعض

اجوف واوی الاجتیاب قطع کردن بیابان اجتاب یجتاب اجتب اسم فاعل ومفعول مجتاب

ناقص یائی الاجتباء برگزیدن اجتبی یجتبی المجتبی المجتبی اجتب لا یجتب

عفّه
مصدر الامتداد کشیدن اِمتَدَّ یمتدُّ امر حاضر اِمتَدَّ

اِمتَدِّ اِمتَدِدْ اسم فاعل ومفعول مُمتَدٌّ

بدانکه هرگاه فاء الفعل باب افتعال صاد یا ضاد یا طاء

یا ظاء باشد قلب میشود تاء باب افتعال بطاء نحو اِصطَلَحَ

واِضطَرَبَ واَطَّرَدَ واِضطَلَمَ

وهرگاه فاء الفعل باب افتعال دال یا ذال یا زاء باشد

قلب میشود تاء باب افتعال بدال نحو اِدَّرَءَ واَدَّکَرَ واِزدَجَرَ

اَصل اِدَّکَرَ اِذتَکَرَ بوده وجایز است که گفته شود اِذَّکَرَ

بدون ادغام واِدَّکَرَ بقلب دال بدال وادغام ذال در دال

درس چهلم در معنای باب انفعال

این باب همیشه لازم است واز برای مطاوعه فَعَلَ باشد چون

فَتَحَ زَیدُ الباب فانفتح وکَسَرتُ الکوزَ فانکسَرَ

وگاه باشد از برای مطاوعه اَفعَلَ باشد چون اَزعَجتُهُ فانزعج

وبنای نهاده نشود این باب مگر از چیزی که در آن

علاج دیگر باشد

اجوف واوی الانقیاد رام شدن اِنقادَ یَنقادُ مجهول ندارد

اُنقیدَ یُنقادُ اسم فاعل و مفعول مُنقادٌ

ناقص یائی الانمحاء سوده شدن اِنمحی ینمحی انمحِ انمحی

فهو ذلک لا ینمحی و همچنین است لفیف مقرون چون

انزوی ینزوی

مضاعف از باب انفعال الانصباب ریختن اِنصبَّ ینصبُّ

فهو منصبٌّ و ذاک منصبٌّ فیه

امر حاضر انصبَّ انصبّا انصبّی نهی لا تنصبَّ لا تنصبّا

لا تنصبّی

درس چهل و یکم در معنا باب تفعّل

باب تفعّل این باب برای مطاوعه فعّل باشد چون

قطّعته فتقطّع و هم برای اتخاذ نیز آید چون توسّد

و هم برای اجتناب نیز آید چون تهجّد یعنی اجتناب کرد

از جوانب از برای تکلف نیز آید چون تشجع و تحلم و از برای مهلت نیز آید چون تجرع و از این قبیل است تفهم

در بیان حصول و وقوع معانی باب تفاعل

باب تفاعل از این باب هم چون باب مفاعله از برای مشارکت میان دو نفر و بیشتر هست لیکن مجموع در اینجا بصورت فاعلند چون تضارب زید و عمرو در باب مفاعله یکی بصورت فاعل و دیگر بصورت مفعولست چنانکه گذشت و از برای اظهار چیزیکه در او هم نباشد نیز آید چون تمارض زید یعنی اظهار مرض کرد زید و حال آنکه در او نبود و از برای معانی دیگر نیز آید

بدانکه مصدر در باب تفعّل و تفاعُل از فعل معتل اللام ضمه ما قبل آخر منقلب بکسره شود چون التمنی و التصابی والترامی

و مخفی نماند که در باب تفعّل و تفاعُل و تفعلل چون

در مضارع دو تاء در اول فعل جمع شود جایز باشد یک
تا را حذف نمایند چون (تَنَزَّلُ الْمَلٰئِكَةُ) و (نَارًا
تَلَظّٰى) و (تَوَارَدُ عَنْ كُتُبِهِم)

در عمل و بیان متعلقات

باب تفعّل و تفاعُل

بدانکه چون فاء الفعل باب تفعّل و تفاعل یکی از یازده
حرف باشد روا باشد که تا را از جنس فا کنند و ساکن
نمایند و در فا ادغام کنند و هرجا که اول کلمه ساکن باشد
همزهٔ وصل در آورند و آن یازده حرف این است
که مرتباً ذکر کرده میشود

تاء اِتَّرَبَ و اِتَّابَعَ که اصلش تَتَرَّبَ و تَتَابَعَ بوده است
ثاء اِثَّبَتَ و اِثَّاقَلَ تَثَبَّتَ و تَثَاقَلَ
دال اِدَّثَّرَ و اِدَّارَكَ تَدَثَّرَ و تَدَارَكَ
ذال اِذَّكَّرَ و اِذَّابَحَ تَذَكَّرَ و تَذَابَحَ

زاء اِزَّمَّلَ وَاِزّاوَرَ تَزَمَّلَ وَتَزاوَرَ

سین اِسَّرَّعَ وَاِسّارَعَ تَسَرَّعَ وَتَسارَعَ

شین اِشَّجَّعَ وَاِشّاعَرَ تَشَجَّعَ وَتَشاعَرَ

صاد اِصَّعَّدَ وَاِصّاعَدَ تَصَعَّدَ وَتَصاعَدَ

ضاد اِضَّرَّعَ وَاِضّارَعَ تَضَرَّعَ وَتَضارَعَ

طا اِطَّهَّرَ وَاِطّابَقَ تَطَهَّرَ وَتَطابَقَ

ظا اِظَّهَّرَ وَاِظّاهَرَ تَظَهَّرَ وَتَظاهَرَ

بدانکه در قران مجید آمده (وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا یَشَّقَّقُ) که

در اصل یَتَشَقَّقُ بوده و (مُزَّمِّلُ) و (مُدَّثِّر) و (اِثّاقَلْتُمْ)

که در اصل متزمّل و متدثّر و تثاقلتم بوده است و

غیر اینها

تبصره هرگاه عین الفعل باب انفعال یکی از این یازده

حرف باشد جایز است که تاء انفعال را از جنس آنحرف نمایند

و ساکن کنند و در دال ادغام نمایند

و ساکن جمع شود فاء الفعل و فاء باب فعّال بعضی حرکت تا را بفا دهند و در اِخْتَصَمَ یَخْتَصِمُ اِخْتِصاماً گویند خَصَّمَ یَخِصِّمُ خِصّاماً و بعضی فا را حرکت بکسره دهند و گویند خِصَّمَ یَخِصِّمُ خِصّاماً و از این فعل است یَخِصِّمُونَ که در سورهٔ مبارکه یس است

در بیان جهل و چهار مصدر و معانی باب افعلال و استفعال

باب افعلال استعمال میشود در الوان و عیوب و همیشه لازم چون اِسْوَدَّ و اِعْوَرَّ

باب استفعال از باب غلبه استعمال میشود برای طلب فعل نحو اِسْتَکْتَبَ یعنی طلب کرد کتابت را و از برای انتقال از حالی بحالی بر آید چون اِنَّ البُغاثَ بِاَرْضِنا تَسْتَنْسِرُ و بمعنی فعل نیز آید چون اِسْتَقَرَّ

اجوف واوی الاستقامة راست شدن در اصل استقوام بود عمل اقامه کردند استقامه شد

لفیف مقرون الاستحیاء شرم داشتن استحیی یستحیی استحیاء وجایز است که گویند استحی یستحی استحاء

چنان که در حیی جایز است که ادغام کنند وحیّ گویند وهمچنین در حییوا جایز است حیّوا گویند با ادغام یا در یا وحیوا هم گویند بحذف یکی از این دو یاء

در تحقیق معنی ابواب افعلال وافعوال وافعیعال

باب افعلال از برای مبالغهٔ باب فعلال است ورضی در شرح شافیه ابن حاجب باب فعلال را اغلب از برای الوان وعیوب حسی لازم دانسته وباب افعلال را از برای الوان وعیوب حسی عارضی

وگاه میشود که اول دو غا رضو باشد و ثانی در لازم

باب افعوال این باب منقول از فعل ثلاثی مجرد نباشد

وگاهی میباشد متعدی مثل اِعلوط البعیر یعنی سوار

شد شتر را وگاه لازم باشد مثل اِجلوذ البعیر یعنی

بشتاب رفت شتر

باب افعیعال از برای مبالغه باشد نحو اِعشوشب المکان

وگاه میباشد متعدی نحو اِعرورَیت الفرس یعنی

سوار شدم اسب را

در رباعی مجرد و مزید و ملحقات

در چهل قسم معنی افعال

باب فعلل استعمال میشود متعدی نحو دحرجته و لازم

نحو دربخ یعنی خاضع شد

و باب تفعلل از برای مطاوعه فعلل است و گاه متعدی

باشد چون دحرجته فتدحرج

وباب افعلال در رباعی چون باب افعال است

در ثلاثی

وباب افعلال همیشه لازم است چون اِقشَعَرَّ

واطمَئَنَّ

بدانکه باب افعیلال از ثلاثی مزید فیه آمده است

چون اِقعَنسَسَ یَقعَنسِسُ اِقعِنسَاسًا

واین باب ملحق است باحرنجام وهمیشه لازم است

وباب افعیلال نیز ملحق باحرنجام است چون

اِسلَنقَی یَسلَنقِی اِسلِنقَاء

واین باب کاهی متعدی استعمال شده است نحو قول الشاعر

اِنّی اَرَی النُّعَاسَ یَغرَندِینِی

یعنی بدرستیکه من میبینم بلشکر اکر غالب میشود بر من

اَطرُدُهُ عَنِّی وَیَسرَندِینِی

بازمیدارم ومیرانم از خودم ومسلط میشود بر من

دورهٔ ثالثه

درس چهل و ششم تصغیر

تصغیر اینست که زیاد شود بعد از حرف دوم از اسم سه حرفی یاء ساکنه و ضمه زاده شود اول آن اسم و فتحه زاده شود حرف دوم مثل رُجَیْل و در اسم رباعی کسره زاده میشود ما بعد یاء تصغیر مثل دُرَیْهِم و در اسم خماسی حرف آخرش حذف شود نحو سُفَیْرِج در سفرجل و گفته شده که حرف شبیه بحرف زاید حذف شود چون فُرَیْزِق در فرزدق بجهت آنکه دال از مخرج تاء است و مدّ رابع قلب بیاء شود چون مُفَیْتِیح در مفتاح پس اوزان تصغیریه است فُعَیْل و فُعَیْعِل و فُعَیْعِیل و اصل در تصغیر اینست که باشد از برای تقلیل و تحقیر و گاه میباشد از برای تحبیب نحو یا بُنَیَّ و یا اُخَیَّ و از برای تعظیم هم میباید نحو دُوَیْهِیَة

یعنی داهیهٔ عظیم

درس چهل و ششم در نسبت

منسوب صیغه‌ایست که زیاده در آخرش یاء مشدّده تا اینکه دلالت کند بر نسبت دادن منسوب را بآن چیزیکه مجرد از حروف نسبت است چون عربی و رومی و منسوب الیه را مجرد نمایند از تاء تانیث چون مکّی و فاطمی و هرگاه در آخر منسوب الیه الف مقصوره باشد قلب بواو شود چون عصوی و فاعل نیز از برای نسبت آید چون دارع و نابل و تامر یعنی یعنی صاحب زره و تیر و خرما

درس چهل و هفتم در التقاء ساکنین

التقاء ساکنین یعنی اجتماع دو حرف ساکن در یک کلمه یافت نشده است در کلام عرب مگر در حالت وقف مثل هذا کتاب یا در وقتیکه اول دو ساکن حرف

لین باشد و دوم مدغم و شرط نیست بودن اول
ساکنین حرف مدّ نحو دابّة ومادّة ومراد از حرف
لین واو ویا والفیست که ساکن باشند وما قبلشان
از جنس خودشان متحرک باشد پس الف همیشه حرف
مدّاست وحرف لین مطلق واو ویا والف ساکناست
وهرگاه التقاء ساکنین در دو کلمه باشد ساکن اول را
کسره دهند چون قامتِ المرئة وگاهی ضمه دهند
مثل ضربتُمُ القومَ وگاه فتحه دهند مثل مِنَ الکتابِ

در بیان احکام ادغامست

ادغام در لغت داخل کردن وپنهان کردنست
ودر اصطلاح داخل کردن حرفی است در مثل خودش
وادغام بر سه قسم است واجب وجایز وممتنع
ادغام واجب مثل مَدّ که در اصل مَدَدَ بوده است
ادغام جایز مثل خطبه که در اصل خطبته

بود ماست و ادغام ممتنع مثل مَدَدْتُ و مَدَدْنا

درس پنجاه و یکم در بعض احکام همزه

همزهٔ زائده در اول کلمه منقسم میشود بوصل و قطع و همزه که در اوّل افعال خماسی و سداسی و اوّل مصادر اینها و اوّل امرهای اینها و اوّل امرهای ثلاثی است هرگاه حرف بعد از مضارع ساکن باشد همزهٔ وصل است حذف میشود در میان کلام و باقی میماند در اول و همچنین است همزهٔ آل و اسم است اِبن اِبنم اِبنَة اِمرء اِمرأة اِثنان اِثنتان ایمُن ایمُ و در غیر اینها همزهٔ قطع است باقی میماند در وسط و اوّل کلمه چون همزهٔ اوّل فعل رباعی و امر و مصدر آن و همزهٔ اوّل مضارع و غیر ذلک

فائده

همزه را در اول کلمه بصورت الف نویسند و در

نمرهٔ ثالثه

وسط کلمه اگر ساکن باشد بصورت حرف مجانس حرکت پیش نویسند مثل بَأس بُؤس بِئس واگر متحرک باشد وما قبلش ساکن بصورت حرف مجانس با حرکت او نویسند مثل یَسْأَلُ یَلُؤمُ یَئِسُ واگر ما قبلش متحرک باشد بان قسم نویسند که فصل میشود مثل مُؤَجَّل وفِئَة وسَأَلَ ودر آخر کلمه اگر ما قبلش متحرک باشد بصورت حرف مجانس حرکت پیش نویسند مثل قَرَأَ قُرِئَ قَرُؤَ واگر ما قبلش ساکن باشد نوشته شود بغیر صورت حرفی مثل شیء دِفْء جُزْء واگر دو همزه جمع شود واول مفتوح باشد وثانی ساکن همزهٔ ثانی قلب بالف شود وبصورت مد نوشته میشود مثل آمن واگر اول مضموم باشد قلب بواو شود چون اُومِن واگر اول مکسور باشد قلب بیا شود چنان که گذشت ودر پیش

نطق همزه در غیر اول کلمه نمیکنند و در روایت
اِنّا معشر قریش لا ننبر

درس پنجاه و سه مه تقسیم

اسم بمفرد و تثنیه و جمع

مفرد انست که دلالت بر یکی کند چون محمد و فاطمه
و تثنیه انست که دلالت بر دو مقابل مفرد خود
کند بزیادتی الف و نون یا یاء مفتوح ما قبل و نون
چون رَجُلانِ وامْرَئتانِ و در اینجا تفصیلی است که
در نحو ذکر میشود

و جمع انست که دلالت کند بر بیشتر از دو مقابل
مفرد خود منقسم میشود به سه قسم جمع مذکر سالم
و جمع مؤنث سالم و جمع مکسر جمع مذکر سالم
انست که زیاد شود در اخر مفرد او واو مضموم
ما قبل و نون یا یاء مکسور ما قبل و نون او و نمیشود

دورهٔ ثالثه

و مگر از مذکر عاقل چون زَیدُونَ و مُسلِمُونَ
هرگاه مفرد منقوص باشد یعنی در آخرش یا
مکسور ما قبلی باشد حذف شود و حرکت مجانس یا
واو و یا بما قبل داده شود چون هادُونَ و هادِینَ
در هادی و اگر مفرد مقصور باشد یعنی در آخرش
الف لازمه باشد الف حذف شود و ما قبل واو
و یا فتحه داده شود چون مُصطَفَونَ و مُصطَفَینَ
در مُصطَفیٰ و جمع مؤنث سالم آنست که زیاد شود
در آخرش الف و تا مثل مُسلِمات و سَجَدات

در بیان پنجاه و سوم در جمع تکسیر

جمع تکسیر آنست که تغییر کرده باشد مفردش یا بزیادتی
حروف جمع چون رِجال در رجل یا بحذف چون رسل
در رسول و یا بتبدیل حرکات بتنهائی حروف
مثل اُسُد در اَسَد و منقسم میشود بدو قسم

جمع قلّه وجمع کثره جمع قلّه آنست دلالت کند از سه

تا ده واوزان آن چهار است اَفْعِلَه اَفْعُل

فِعْلَه افعال مثل اَرْغِفَه جمع رَغِیف و

اَفْلُس جمع فَلْس و غِلْمَه جمع غلام و اَفراس جمع فَرَس و

سوای آنچه ذکر شد جمع کثره است دلالت میکند بر ده و

بالا الی غیر النهایة و گاهی جمع کثره در محل جمع قلّه آورده

میشود و بعکس هم جایز است و اوزان جمعهای تکسیر بسیار

است که بیشتر آنها سماعیست و بعضی از اوزان جمعهای

تکسیر این است

شُمُوس اَقْفَال اَعْمِدَه اَنْفُس فِتْيَة صُفْر

كُتُب صُوَر قِطَع هُدَاة سَحَرَه رُكَّع مَرْضَى

عُذَّال جِبَال نُبَهَاء غِلْمَان اَنْبِیَا قُضْبَان جَوَاهِر

و مَصَابیح و ابنیه و صیغه اخر الجمع منتهی الجموع گویند

درس پنجاه و چهارم زروقف

وقف عبارتست از قطع کردن لفظ است در آخر کلمه اسم هرگاه تنوین داشته باشد در حالت رفع وجر وقف بسکون شود ودر حالت نصب وقف بالف شود مثل جاء زیدٌ و رأیتُ زیداً ومررتُ بزیدٍ وهرگاه وقف بر تاء تانیث شود در اسم مفرد قلب بها شود مثل غرفه وظلمه وهرگاه ما قبل آخر اسم ساکن باشد وقف شود بر کلمه بسکون وحرکت آن شود یا ما قبل آخرش بحرکت آخر وآن در غیر نصب است مثل هذا بکر ومررت ببکر ونون تاکید خفیفه قلب بالف شود مثل قوله تعالی لنسفعا ودر مثل قاض وجوار که نه منصوب شود قاض وجوار بسکون وبعضی یا را عود دهند وگویند قاضی وجواری ودر مثل رها زیاد کنند وزه گویند ودر انا الف زیاد کنند مثل لکنا که اصلش لکن انا بوده است حرکت همزه بما قبل داده شد وهمزه را بجهة تخفیف وکثرت استعمال حذف کرده شد اجتماع

دو نون شد نون اول را در ثانی ادغام کردند

درس شصت و پنجم در کتابت بعض حروف

زیاد میشود الف در خط بدون اینکه نطق باو بشود بعد
از واو جمع چون ضَرَبُوا و اِضْرِبُوا و لِیَضْرِبُوا و حذف
میشود از هٰهُنا هٰذا هٰؤُلاءِ ذٰلِکَ اُولٰئِکَ
لٰکِنَّ ثَلٰثَ ثَلٰثِین اِبْرٰهِیم و اِسْمٰعِیل و اِسْحٰق و
بسم الله الرحمن الرحیم و ابن هر گاه واقع شود مابین دو
علم چون زید بن عمرو و زیاد میشود واو در لفظ عمرو
در حالت رفع و جر مثل جائنی عمرو و مررت بعمرو و
بخلاف حالت نصب مثل رأیت عمرا و همچنین زیاد میشود
واو در اولٰئک و اولو و صلوة و زکوة جایز است بواو
نوشته شود و در قرائت بدون واو غلطست و الف در
آخر کلمه هر گاه در سیم باشد و منقلب از یا باشد
بصورت یا نوشته میشود والا بصورت الف چون رمی

و در عَلَوا الف در چهار موضع یا نوشته شود چون

حُبلی و در حروف که بدل شود بکرد ما قبلش یا باشد مثل

اَحیَا و اِستَحیَا

و مَا نوشته میشود متصل بما قبل خود اگر حرف باشد

مثل اِنّمَا اَنَا عَبدُ الله و اَینَمَا تکونوا یدرککم الموت

و اگر اسم باشد منفصل نوشته شود مثل لا اُصدّق

کُلّمَا یُقال و با مِن و عَن متصل نوشته شود مثل

مِمّا و عَمّا و حذف شود الف ما در استفهام مثل

عَمّ یَتَسَاءَلُون

کتبه العبد

فلما
قال الش
دبي لكد

